

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгепээн

№ 70 (16681)

2003 чылдың
ИЮНЬ 24,
вторник

Ат салган шагы 20.00
Садар өртээ 3 рубль.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

Хундүлүг Шериг-оол Дизижикивич!

Мээң юбилейимни таварыштыр чылыг сөстөрлиг байыр чедиришикиниңер дээш сагыш-сеткилим ханызындан өөрүп четтиргенимни илередирин чөпшээрер көрүңер. Моон соңгаар улам үре-түннелдиг кады ажылдажылгавыс болгаш кижизиг найыралчы харылзааларывыс улам калбарар дээрзинге бүзүрөп ор мен.

Улуг өөрүшкү-биле,
кезээде Силерниң Дмитрий МИНДИАШВИЛИ.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

❖ Бөгүн РФ-тиң Президентизи В.Путин албан чоруу кылып, Великобританияже чорупкан. Президент ынаар аъттаныптарының бүдүүзүндө британ Би-би-си агентилелдиң корреспондентизиниң хей санныг айтырыгыларынга долу харыны берген. Интервью үезинде Президентиге хелемечи негетинмээн, кол айтырыгларны безин боду билип апарыылаан. Великобританияның премьер-министри Тони Блэр-биле найыралчы харылзаалыг бооп турарын демделгээн.

❖ Президент В.Путин мурнунда чылдарда боттарының күрүнелериниң удуртукчулары чораан, Кады хөдөлишикин чөвүлелиниң кежигүннери журашкан.

❖ Владимир Путин делегейниң ийги дайынының доозулганының 62 чыл оонга холбаштыр Билдинмес солдаттың хөөрүңге чечектер салган.

❖ Сибирьниң федералдыг округунун айыыл чок чоруун Россияның айыыл чок чорук чөвүлелинге бүгү талалыг чугаалашкан. — Чугаалажып турарывыста ышкаш, Сибирьде бүгү-ле чүве эки болбайн турардыр, улуг бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, айыыл чок чоруунда, ылаңгы кызыгаар камгалалында четпестер хөйдүр, бо бүгүнү кыска үеде чайладырының хемчеглерин алыр — деп В.Путин демделгээн.

❖ РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчызынга томуйлаттырган Владимир Яковлев чуртталга-коммунал ажыл-агыйын удуртуп эгелгээн. Чаа ажылче

шилчириң бүдүүзүндө ону "Ада-чуртунун мурнунга ачы-хавыяазы" дээш орденниң дөрткү чергези-биле шаңнаан. Яковлевтиң орнунга кым губернатор болурул? Бо айтырыг хей кижилерни дүвүредип турар. Президентиниң Соңгу-барыын федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзи Валентина Матвиенко кол кордакчы апарган. — Губернатор болуру-бүрүткедирин хей соңгучулар менден дилеп турар — деп, ол дыңнаткан. Академик Жорес Алферовту ол албандужаалга саналдаарга, шуут ойталаан.

❖ 70 чылдар дургузунда удурланчып келген Россия биле АКШ ам кээп "ажык рынок" ачызында найыралдыг апарганнар. Платина болгаш өске-даа байлактар тывар, болбаазырадыр, делегейде чок дээн Норильскиниң никель комбинатын америк компанияга 260 млн. долларга садар апарганы илереп келген. Аңаа удурланчтыр турар черлер, кижилер хей.

❖ Водород болгаш кислород-биле ажылдаар, долгандыр хүрээлелди хирлендирбес машина чогаадып кылырынга 1,5 млрд долларны бээр мен деп, АКШ-тың президентизи Дж. Буш дыңнаткан.

❖ Индияның камгалал министри Лж. Фернандес россияны СУ деп хыдыкчы самолетка 40 минута иштинде ужуткан, ону тергийн деп үнелгээн. Индияның самолеттары 3,5 млрд доллар-биле садып алырын дыңнаткан.

❖ (АГЕНТИЛЕЛДЕР МЕДЭЭЛЕРИНДЕН).

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының кежигүннерин томуйлаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ПАЛАТАЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Конституциязының 103 чүүлүнүн "и" пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының доктаадыры болза:

1. Чажыт бадылаашкының түннелдерин езугаар Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының кежигүннерин дараазында составтыг кылдыр бадылаар:

1. КОЛЬЧИКОВ Дмитрий

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Д.ООРЖАК.

Кызыл хоорай 2003 чылдың июнь 19 №103.

Иванович;
2. КАРА-САЛ Людмила Бывьева;
3. МОНГУШ Клара Садыггановна;
4. НАМЗЫРАЙ Чечена Алдын-ооловна;
5. МОНГУШ Владимир Владимирович;
6. ДАМДЫН Седип-оол Иванович.

2. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг болуп кирер.

Алдан-маадырларның тура халышкынының 120 чылынга

ТӨӨГҮГЕ АРТАР

Сүт-Хөлге болган эртем-практиктиг конференциядан

Алдан-маадырларның тура халышкынының 120 чылынга тураскааткан эртем-практиктиг конференция Сүт-Хөл кожуунун Суг-Аксы суурнун Культура төвүңге болуп эрткенин дыңнаткан болгай бис.

Юбилейге тураскааткан бо конференцияга ТР-ниң Чазак Аппаратының, тус черниң Төлээлекчилер хуралдарының, кожуун, сумулар чагыргаларының, бүдүрүлгелерниң, организацияларның төлээлекчилери, чурттакчы чон олурушкан. Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун эртемденнери, ТР-ниң күрүнениң архив албанының, "Алдан-Маадыр" аттыг чуртшинчилел музейиниң ажылдакчылары, чогаалчылар, журналистер болгаш өске-даа чалаткан аалчылар киришкен.

Бо чугула болушкунга холбаштырган Алдан-маадырларның аңгы демиселинге, оларның алдар-адынга тураскааткан делгелгелерни Культура төвүңге "Алдан-Маадыр" аттыг чуртшинчилел музейи, ооң Алдан-Маадыр суурда салбыры, кожуунунун төп библиотеказы, школалар организастаан. Чурукчу В.Тас-оолдун "Шаажыла мурнунда", "Арт кырында аскан баш", "Дөңгүлүг кижиге" деп чураан чуруктары, Алдан-маадырларның тура халышкынының дугайында дүжүметтерниң бижиктери, Алдан-маадырларның тура халышкынының 100, 110 чылын демделгээн дугайында фото-чуруктары, материалдарны, өгбелерниң салгакчылары Сүт-Хөлдүн ажыл-ишчилериниң дугайында фото-чуруктары болгаш өске-даа материалдарны конференцияның киржикчилери улуг сонургал-биле көргөн.

Алдан-маадырларның тура халышкынының 120 чылынга тураскааткан эртем-практиктиг конференцияны Сүт-Хөл кожуун баштыгының оралакчызы Валентина Ондар ажыткан. Конференцияга илеткел кылыры-биле чаладып келген эртемденнерге, чогаалчыларга, музей, архив ажылдакчыларына национал тыва хелтерлиг бичии урулгар ак-көк кадактарны хүндүткелди-биле тудусканнар.

Кожуун чагыргазының баштыгы И.Ш. Монгуш.

Сүт-Хөл кожуун чагыргазының баштыгы Иван Монгуш байыр чедирип чүве чугаалаан. Конференцияның ажылынга киржири-биле келген аалчыларга, Алдан-маадырларның салгакчыларына, чурттакчы чонга изиг байыры ол чедиргеш, оларның ажыл-чорудулганынга, амьдыралына чедишкенин, аас-кежикти, кадыкшылды ол күзгээн.

"Тыва улустун төөгүзүңге Алдан-маадырларның тура халышкынының ужур-дузаның болгаш ролунун дугайында" илеткелди кылыры-биле Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун төөгү секторунун башкарыкчы эртем ажылдакчызы, төөгү эртемнериниң кандидаты Маңнай-оол Монгушка сестү берген.

Эртемден Маңнай-оол Монгуш.

1880 чылдың эгезинде улуг чут болган, хей мал хораан.

Аштап-түрээң, килеңнээн араттар ноянарның коданарынче халдап, малын сүре бээр турган. Оларның дыка хөйү ыңай-бээр дезип, "дургуннар" апарганнар. Ук бөлүктөр байларның коданарынче, орус садыгжыларның аал-оранынче халдап, үптөп турганнар. Ынчалдыр 1883 чылдың август айда Алдан-маадырларның тура халышкыны эгелээнин эртемден илеткелиниң эгезинде айтылган. Оң удуртукчулары арат Самбажык, бичии дүжүмет Дажыма турган. Эрге-чагырганың истеп сүргенинден дескен бөлүк араттар Кара-Дага турумчуп алганнар. Оларга чаа-чаа кижилер каттыжып, чоорту тура халышкынының эзээ болу берген. Кожуун чагырыкчызы баштайгы даңзыга алдан кижиниң адын киргеш, амбын-ноянга медээлгээн, ол хире кижини шаажылаан. "Алдан дургун" деп ат оон тывылган. Херек кырында ук шимчээшкиге чүс-чүс тывалар киришкен. Тываның эрге-чагыргазы тура халышкындан ойталаарын негеп турган, ынчалза-даа орта чөпшээрешпейн барганнар. Алдан дургуннар Кара-Дага кыштап, чагырыкчыларның, байларның, орус садыгжыларның коданарынче халдап, оон былаап алган малын ядыларга улуп берип турганнар.

Тура халышкыны 1885 чылда бастырган, оң киржикчилерин тудуп алгаш, каржызы-биле шаажылаанын илеткелчи чугаазына айтылган. Оң бастырган чылдагааны тускай сорулганының планының организаста чугу, ала-чайгаар шимчээшкиге болган.

Алдан-маадырларның тура халышкынының ужур-дузаның дугайында кандыг шинчилел ажылдары чоруттунганынга эртемден доктааган. ТАР-ның Эртем комитеди бо ажылды элээн шуудаткан. 1943 чылда үнгөн "Ленин-Сталинниң тутунун адаа-биле" деп сеткүүлге Данзын-оолдун Алдан-маадырларның тура халышкынының дугайында бир дугаар ажылды парлаан.

(Уланчызы 2-ги арында).

Конференцияның киржикчилери.

(Төңүзү. Эгези I-ги арылда).

Ук материалдын шынары шоолуг эвес-даа болза, ужурдузазы улуг болган. 1986 чылда эртемден В.И. Дулов бо темага хамаарышкан улуг эртем ажылын үндүргөн. Төөгү эртемнеринин доктору Ю.Л. Аранчын "Алдан-маадырларның тура халышкынының дугайында" улуг эртем ажылын бижээн. Алдан-маадырларның тура халышкынының 100 болгаш 110 чылдарына тураскааткан эртем-практиктик конференциялар болуп эрткен, аңаа Алдан-маадырларның тура халышкынының ужур-дузазының болгаш ролунун дугайында кончуг эки илеткелдер, чугаалар болганын эртемден дыңнаткан.

Алдан-маадырларның тура халышкыны национал бот-медерелдин өзөринге, аймактарның башкаланчак чоруун ажып эртеринге, иштикин дарлакчыларынга болгаш даштыкының эжелекчилеринге удур демисе-жиринге, төрүттүнген, өскөн черинге ынак, аңаа бердинген болурунга улуг ужур-дузалык болганын илеткелчи демделгезен. Алдан-маадырлар боттарының хосталгазы болгаш бурун эргелери дээш демисежиб турганнар. Оларның чаагай кызели 1921 чылдың август айда боттанган. Тыва Арат Республика – Таңды-Тыва тургустунган. Оон бээр Тываның социал экономиказы сайзыраан, моон сонгаар-даа сайзырап хөгжүүрүн эртемден Маңнай-оол Хүргүл-оолович чугаалаан.

"Алдан-маадырлар мээң чогаалдарымда болгаш ажы-жимде" деп илеткелди ТР-ниң алдарлыг чогаалчызы, төөгү эртемнеринин кандидаты Екатерина Танова кылган. Алдан-маадырлар дугайында теманы канчап сонугарга бергенин, кым сонугарганын чыылганнарга ол таныштырган. Екатерина Түктүг-ооловна "Арбас Ойну

мунувуткаш..." деп шүлүглелди, "Туттурбайн чорза-чорза..." деп шиини Алдан-маадырларга тураскаадып бижээн. Оларның утказын, оларның-биле кайы хире ажылдаанын чогаалчы чугаалап берген.

Чогаалчы Е.Танова.

"Алдан-маадырлар дугайында медээлер архивтер документилеринде" деп кончуг солун илеткелди ТР-ниң Күрүне архив албанының башкарыкчы тускай эртемни Татъяна Ооржак чыылганнарга таныштырган. Алдан-маадырларның тура халышкынының дугайында хөй бижиктер, ылаңгыя Тываның чагырыкчызы амбын ноянның дужаалдары архивте бар, оларның чамдыктарын ол номчуп берген. Туттурган 47 маадырны Улаастайга дерзизиле-биле шаажылаан. Кымның бажын Хемчиктин кайы артынга азарын айтыпкан дужаал бижиктер безин ында кирип турар. Алдан-маадырлар дугайында 25 кижинин бижээн сактышкыны архивте чыдар, олар кончуг солун болуп турарын айтыпкан. Архивте Алдан-маадырлар дугайында материалдар чыл келген тудум-на көвүдөп орат. Бо эртем-практиктик конферен-

цияның дугайында база архивке киририн ол чугаалаан.

Музейде Алдан-маадырлар дугайында материалдар неме-жип турарын Алдан-Маадыр аттыг курт-шинчилел музейинин килдис эргелекчизи Людмила Куулар илеткелдин эгезинде айтыпкан. 1941 чылдың март 19-та ТАРН ТК-ның Политбюрозунун хуралына алдан дургуннарның төөгүзүн чыыр комиссияны тургусканын, 1941 чылдың май 18-те ТАР-ның Биче хурал Президиуму "алдан дургун" деп сөстү "алдан маадыр" деп сөс-биле солаанын, 1942 чылда күрүне музейинге Алдан-Маадыр деп атты ТАР-ның Биче хуралының Президиумунун Чарлыы-биле тывысканын ол чугаалаан. Музейни директорлап чораан-нар Ермолаев, С.Танов, Т.Таржа, музейинин ажылдакчылары Байкара, М.Кенин-Лопсан болгаш өскелер-даа Алдан-маадырларның төөгүзүн чыыр талазы-биле улуг ажылды чоруткан, оларны музейде шыгжап турар. Тура халышкынының болуп турган төөгүлүг черинин, амгы үеде ында ажыл-агыйның, оң ажилчынары – Алдан-маадыр-жыларның салгалдарының, ук-девискээринин ажыл-ишчи кижилеринин болгаш өске-даа фото-чуруктар музейде бар. Чурукчулар В.Тас-оолдун, С.Ланзынын, Г.Суздальцевтин Алдан-маадырларның дугайында чурал чурктары, эртемденер Ю.Аранчынны, Маңнай-оол Монгуштуң, Н.Сердобовтуң болгаш өскелеринин-даа Тыва төөгүзүнүн, оң социал-экономиктик хөгжүлденин дугайында бижээн номнары шыгжагга чыдарын илеткелчи дыңнаткан. Алдан-маадырлар дугайында темалыг көргүзүп бар, ону үениң аайы-биле солуп, немеп турар.

"В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының сценазында "Самба-

жык" деп маадырлыг шиши деп илеткелди Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун литература секторунун эртем ажылдакчызы Шолбан Монгуш кылган. Эрткен чүс чылдың дөртөн чылдарының эгезинде Алдан-маадырлар дугайында шиши бижир даалганы В.Ш.Көк-оолга берген турган, оон бирги вариантызын 1948 чылда бижээш, аңаа таарзынмай, чогаалды бижирин элээн каш чылдарда соксаткан. Партия обкому база катап ук шиши бижирин дааскан. Алдан-маадырларның тура халышкынын үндүргөн черинге чедип, оларның салгакчылары-биле ужурашып, хөй материалдарны чыып алгаш, "Самбажык" деп маадырлыг шиши ол бижип дооскан. Чогаалчы бо чогаалды бижир дээш хөй күштү үндүргөн. 1963 чылдың ноябрь 17-де шиши хөгжүм-шии театрынга бир дугаар үндүргөн. Чон улуг сонугарга-биле көргөн, чүге дээрге моон мурнунда төөгүлүг маадырлыг шиши турбаан. Олангы демиселин көргүскен чогаал болур. Оон ханы сайгарылгазын анык эртемден кылгаш, чедер-четпестерин база илереткен.

1941 чылда алдан дургуннарның төөгүзүн чыып бижир дугайында ТАРН ТК-ның доктаалы үнген соонда, С.А.Сарыг-оол "Алдан дургун" деп романын бижир белегкел ажылдарын эгелээнин Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун литература секторунун улуг эртем ажылдакчызы, филология эртемнеринин кандидаты Уран Донгак илеткелдине демделгезен. Алдан ажыг кижиле чугаалажып, үнүн бижидип алган, Алдан-маадырларның дугайында эвээш эвес архив материалдарын өөренип көргөн. Дертен ажыг чылдарын дургузунда романын бижип келгеш,

1987 чылда чырыкче үндүргөн. 32 эгеден тургустунган чогаал. Романы автор дооспаан, чамдык эгелери безин чедир бижиттинмээн болуп турар. Чогаалды кончуг чечен сөстүг кылдыр бижээн, чечен сөстөрү, үлегер домктары хөйү-биле ажыглан. Ынчангаш роман эртемденернин улуг сонугаргалын болдурган, ону ам-даа ханы өөренип көрүп шинчилээрин уламчылап турарын илеткелчи Уран Алдын-ооловна чугаалаан. Тываның улустун чогаалчызы С.А.Сарыг-оолдун Алдан-маадырлар дугайында "Алдан дургун" деп романы ханы уткалыг, чечен бижиттингенин илеткелчи демделгезен.

Конференцияның киржикчилери Алдан-маадырларның салгалдарының дугайында элээн каш илеткелдерни кылган. Чогаалчы Маадыр-оол Ховалыг Алдан-маадырлар тура халышкынының киржикчизи бодунун өгбөзи Шожапай Ховалыгның салгалдарының дугайында чыылганнарга таныштырган, пленкада бижидип алган төрөлдөринин чугааларын дыңнаткан. Алдан-Маадыр ортумак школазының тоску класының өөреникчизи Шеңне Ооржак бодунун өгбөзи тура халышкынының киржикчизи Садьяжыктын салгалдарының дугайында конференцияның киржикчилеринге чугаалап берген. Оон өске-даа чыыштын киржикчилери боттарының өгбелеринин дугайында таныштырган.

Алдан-маадырларның тура халышкынының 120 чылынга тураскааткан эртем-практиктик конференция бодунун мурнунда салдынган сорулгазын күөсеткен, чогуур денелге эрткен.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Владимир САВИНЬХТЫН чуруктары.

Төлээлекчилер палатазында

ЧАМДЫК АЙТЫРЫГЛАР ШИЛЧИТИНГЕН

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ээлчеглиг алдыгы хуралы болуп эрткен. Аңаа чугаалашкан айтырыгларның иштинде кол черни Тыва Республиканың чоокта чаа тургустунганы Санажылга палатазын четчелээри-биле томуйлаашкын болгаш Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының кежигүннерин бадылаар айтырыг элээн.

Бир дугаарында Тыва Республиканың Санажылга палатазының даргазының оралакчызы албан-дужаалга сонгулда болган. Бо бедик харысалгалыг албан-дужаалга саң-хөө талазы-биле дуржулгал беш кордакчылар бүртүктүнген турган. Олар баш бурунгаар Төлээлекчилер палатазының комитеттеринге шилигени база эрткен. Чажыт бадылаашкынын түңнелинде алыр ужурулу 66 үнү кордакчыларның чаңгызы-даа ап шыдаваан. Дараазында Тыва Республиканың Санажылга палатазының аудитор албан-дужаалга херек ужурулу ийи кижиле дээш 8 кордакчылар аразына чажыт бадылаашкын болган. Олар база баш бурунгаар Төлээлекчилер палатазының комитеттеринге чугааны эрттирген. Чажыт бадылаашкынын түңнелинде Санажылга палатазының аудитор албан-хүлээлгезинге Тыва Республиканың Чазаның Канцеляриязының, Хөй-ниити, партиялар болгаш организациялар-биле харылзаа эргелекчизин килдис начальниги Радо-

мир Шырапович Сат хөй үнү алгаш, эрткен.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының хуу-саазының төнүп турары-биле оон чаа кежигүннеринин чартыын, азы чеди кижини Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы бадылаар ужурулу. Ниитизи-биле кирген 14 кордакчыларның иштинден 6 кижиле херек ужурулу үнү алгаш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының кежигүнүнге кирген.

Дараазында "Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Регламентинге немелделер дугайында", "Тыва Республиканың Конституциязының 55, 61, 97, 103, 108, 111 чүүлдеринге немелделер киреринин дугайында", "Тыва Республиканың Конституция хойлузунун дугайында", "Тыва Республиканың Чазак Даргазының соңгулдазының дугайында", "Тыва Республиканың Хойлузунун дугайында" айтырыгларын Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының Конституция хойлузунун дугайында, эрге-хоойлу болгаш суд айтырыгларының талазы-биле комитетинин даргазы М.С. Монгуш илеткээ болгаш аңаа хамаарышкан хойлуларны хүлээп алган.

"2002 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында" Тыва Республиканың хойлузунга немелделер болгаш өскерилгелер кирип дугайында" Тыва Республиканың Хойлузунун дугайында", "2003

чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында" Тыва Республиканың Хойлузунга немелделер болгаш өскерилгелер кирип дугайында" Тыва Республиканың Хойлузунун дугайында", "Садг-лаашкындан үндүрүг дугайында" Тыва Республиканың Хойлузунга немелделер болгаш өскерилгелер кирип дугайында" Тыва Республиканың Хойлузунун дугайында" айтырыгларын Улуг Хуралдың Бюджет болгаш үндүрүтүлөр талазы-биле комитетинин даргазы М.К. Доржукай илеткээ болгаш аңаа хамаарышкан хойлуларны хүлээп алган.

"Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылганының соңгулдагы кижизинин эрге-хүлээлгелеринин дугайында" Тыва Республиканың Хойлузун катап көөр дугайында" айтырыгны Тус чер бот-башкарылганының айтырыгларының талазы-биле комитет даргазы Ю.М.Бызытпаа илеткээ болгаш хойлуны хүлээп алган.

"Тыва Республиканың тус чер референдумунун дугайында" Тыва Республика Хойлузунун дугайында" айтырыгны соңгаарлаткан.

Соңгүттүнмаан кадр болгаш өске-даа айтырыгларны Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының июль айның эгезинде болур хуралына чугаалажыр.

Алдын-оол МОНГУШ, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының парлагга албанының килдис начальниги.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ПАЛАТАЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

"Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) "Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаарының талазы-биле соңгулда округтарын тургузарының схемазын бадылаарының дугайында" доктаалыга өскерилгелер болгаш немелделер кириринин дугайында" Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының доктаалыга өскерилгелер кириринин дугайында

Тыва Республиканың Дээди судунун 2002 чылдың ноябрь 20-де болгаш 2002 чылдың ноябрь 29-та шийтпирлеринге үндезилеп Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының доктаадыры болза:

1. "Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) "Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаарының талазы-биле соңгулда округтарын тургузарының схемазын бадылаарының дугайында" доктаалыга өскерилгелер болгаш немелделер кириринин дугайында" Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының 2002 чылдың ноябрь 21-де №23 доктаалыга өскерилгелерни кирип:

2. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Кызыл хоорай, 2003 чылдың июнь 19, №100

Тыва Республиканың Саналга палатазының аудиторунун албан-дужаалына томуйлаашкын дугайында

Тыва Республиканың Конституциязының 103 чүүлүнүн "з" пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының доктаадыры болза:

1. Чажыт бадылаашкынарның түңнелдери-биле Тыва Республиканың Саналга палатазының аудиторунун албан-дужаалына Радомир Шырапович Сатты томуйлаар.

2. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Д. ООРЖАК

Кызыл хоорай, 2003 чылдың июнь 19, №101

"СОЛУН ДЭЭРГЕ — ДЕЛЕГЕЙЖЕ СОҢГА-ДЫР"

Июнь айның эге хүннеринде Уралдың найысылалы Екатеринбург хоорайга Бүгү-россияның массалыг информация чепсектеринин VIII «Бүгү-россия-2003» деп чогаадыкчы фестивалы болуп эрткен. Аңаа республиканың электроннуг болгаш парлалга редакцияларының журналистери үре-түннелдиг киришкеш келген.

Фестивальдың бирги хүнүнде Тывадан келген журналистичи делегация еске девискээрлерден келген коллегалары-биле ужуражып, журналистичи «чажыттарны» чугаалажырындан аңгыда, хүлээп ап турар таланың «ээзи» болур Свердловск областың губернатору Эдуард Россель-биле ужуражылганы эрттирген. Россияда социал-экономиктиг хөгжүлдө талазы-биле ийги черде турар (Тюмень облазының соонда) областың реформатор-губернатору Эдуард Эргартович бодунуң талазындан Бүгү-россия чергелиг МИЧ-тиң фестивалына тыва журналисттериниң хей санныг бооп киржи келгенинге ол таарзынган, Екатеринбург хоорайны оюп эртпейн аалдап келгени-биле ол өөрүшкүзүн илдеткен. «Шын» солуннун корреспондентизинин салганы «Силерниң амыдыралыңарга парлалга чугула рольду ойнаан бе?» деп айтырыгга ол мынчаар харылаан. Оң чугаалааны болза:

— Ийе. Мен бодум хуумда черле көскүлөң болуксавайн чораан мен. Бо амыдыралым дургузунда улуг тудулларга 36 чыл ажылдап кааптым. Ынчангаш-ла боор, журналисттерге көскү апарган боор мен. Чокта чаа мындыг афоризм номчудум «политик кижилер журналисттерге акша ажылдап алырының аргазы, а журналист политик кижиге карьера тургузуп алырының чадазы». Бо чалгынның сөстү боттандырып чоруур политиктер, журналисттер бар. А мен бодум хуумда езулуг политик, езулуг журналист профессионалдар болганда, карьераны боттары тургузуп алыр ужурулуг деп бодаар мен.

Шыны-даа кээрге, парлалгада сөстүң күжү улуг. Бир эвес демир-үжүк тудуллар-ла мен дээн кижилер парлалга таварыштыр сөстү шыныч эвес ажыглаар болза, улуг айыыл тургустунуп болур. Ынчангаш парлалгага езулуг профессионалдар ажылдаар ужурулуг деп Эдуард Россельдин чугаалааны үндезинниг.

Фестивальдың ажыдышкынынга Россияның Журналисттер эвилелиниң даргазы Вячеслав Богданов массалыг информация чепсектеринин чаа хоойлузувун төлевилелиниң дугайында чүве чугаалааш, ук хоойлу төлевилелин ат-сывы алгаан чамдык телеканалдарның тургузукчулары, бот-тускайлаң ме-

неджерлер болгаш журналистиканың улуг звенонундан тургустунган Индустриалдыг комитет сайгарып көргөш, Президент Аппарадынче чоруткан. Бо чаа хоойлу төлевилелин калбаа-биле журналистичи ниитилелге таныштырбааны улуг дүвүрелди тургузуп турар.

Ийиде. Девискээрлерде ажылдап турар парлалгаже кичээнгей салдынмай турар. Төптө массалыг информация чепсектери, журналистичи эвилел бодуну-биле, а девискээрлер боттарының шаа-биле-ле ажылдап турары таарымча чок болуп турар. Россия дээрге чүгле Москва, Петербург, Екатеринбург эвес-ле болгай, а оң девиск-

кээрлери, ында чурттап турар чон, журналисттер. Ынчангаш девискээрлерде журналисттерге, парлалгага деткимче көргүзери-биле Девискээрлерин парлалга ассоциациязын тургузар үе келген деп ол бодунуң чугаазына демдеглээн.

Секциялар аайы-биле чарылган чугаалажышкын хуралга Девискээрлерин парлалга ассоциациязын тургузарының дугайында дискуссия маргыштыг байдалга эрткен. Россияның Журналисттер эвилели бар болганда, чаа ассоциацияны ажык бар бе, ассоциация тургузарының арга-дуржулгазы девискээрлерде бар бе дээн чидиг айтырыгларны аңаа сайгарып чугаалажканының соонда, ол хуралга парлалга ассоциациязының чүгле кежигүннерин томуйлап алган. Оларның ээлчеглиг хуралы октябрь айда болур. Ол хуралга Девискээрлерин парлалга ассоциациязының

Бо фестивалга Россияның аңгы-аңгы девискээрлеринден арга-дуржулга солчуп келген журналисттер эрге-чагырга органнары-биле МИЧ-тиң харылзаазын, сөстүң хостуг чоруун, журналистичи этиканы сагыгырын, журналисттериниң эргелерин болгаш социал камгалалының дугайында айтырыгларны чугаалашкан.

уставын, программазын тургускаш, бадылаар болган.

Россияда билдингир журналисттер МКУ-нун журналистика факультетинин деканы Ясен Засурский, «Московские новости» солуннун кол редактору В.Лощак, «МК»-ның кол редактору П.Гусев, «Комсомольская правда» солуннун кол редакторунун оралакчызы И.Коц болгаш ескелер-даа боттарының коллегаларына журналистичи этика, профессионал журналистиканың аргаларының дугайында өөрдиглиг илеткелдерни кылган. Бо ужуражылгага күзөлдиг журналисттер боттарының ажылдап турары солуннарын, журналдарын сайгартып, ында чедер-четпестерни илередип алыр аргалыг болган. Мындыг улуг арга-дуржулгалыг журналисттер-биле чугаалажырга безин эгелеп чоруур журналист кижиге улуг аас-кежик дээри билдингир.

Россияның Журналисттер

эвилелиниң Федеративтиг чөвүлелиниң хуралына «Сылдыс-чыгаш» солуннун кол редактору, Тываның Журналисттер эвилелиниң даргазының оралакчызы Александр Шоюн киришкеш, девискээрлерде, ылаңгыя Тывада, журналистиканың төптөн чыда калбайн хөгжүп ораын, күүсекчи органнар-биле бир демниг сөстүң хостуун парлалгага ажыглап ажылдап турарының дугайында тодаргай чугааны кылган. Бо хуралга эвилелдин ажылының углангышкынындан аңгыда, президиумну сонгаан.

Удавас чурттуң бүгү-ле девискээрлеринге болур РФ-тиң Күрүне Думазының сонгулдаларына массалыг информация чепсектеринин киржилгезинин база сонгулда хоойлузунга хамаарыштыр РФ-тиң Президентизи Владимир Путинниң кириген эдилгелеринин дугайында чугааны база чоруткан. Тус черлерге журналисттерге Төп сонгулда комиссия-

Массалыг информация чепсектеринин «Бүгү-россия-2003» деп чогаадыкчы фестивалы

лары сонгулда хоойлузунга хамаарыштыр калбак тренинг хевирлиг хуралдарны чорудары чугула дээрзин база чугаалашкан.

Журналисттер боттарының сонургалының аайы-биле репортерлар, публицистика школаларына баарындан аңгыда, Свердловск хоорайның тураскаалдыг черлеринге экскурсиялап четкен. Тывадан барган журналисттер Невьянск хоорайга барып, Европада Пиза суургазынга дөмейлешкек база-ла аңдарлып бар чыдар суургага барып, оң төөгүзүн дыңнааннар. Невьянск хоорайның мэри экскурсиялап келген журналисттерни чылы-биле уткуп хүлээп алгаш, тыва журналисттер база келген деп билгеш, бо хоорайда күш-культура башкызы бооп Дыртыл-оол деп башкы ажылдап турарын чугаалады. Ынчалза-даа «бүдүү билер бурган эвес», бир эвес билген болзумза, чалап болур турган мен деп чугаалааш, аас байырын чедирерин мэр биске дыңнатты.

Сөөлгү хүнде чогаадыкчы конкурстун тиелекчилеринге шаңналдарны тывыскаан. Девискээрлер солуннарының аразына бистиң республикадан «Центр Азии» солун шаңналдыг черни ээлээш, дипломант болган, а «Новый век» телеканалы база-ла шаңналдыг черге үнген. Дараазында Бүгү-россия чергелиг МИЧ-тиң фестивалы Краснодар хоорайга болуп эртер. Аңаа чедишкениг киржири бөгүнгү белеткелден улуг хамаарыштыр.

Түннел сөстү Свердловск областың культура сайыды Наталья Ветрованың: «Солун дээрге — делегейже сонга-дыр. Четтирдивис, силерниң дузаңар-биле делегейже арыг сонга өттүр көрүп тур бис» деп чугаазы-биле доостувус.

Игорь ДАМДАК.

ЧУРУКТАРДА: Екатеринбург хоорайның ниити хевир, Свердловск областың губернатору Э.Россель болгаш РФ-тиң Журналисттер эвилелиниң даргазы В.Богданов тыва журналисттер-биле.

ЭКИ ЭГЕЛЭЭШКИН ДЕП ҮНЭЛЭЭР МЕН

2003 чылды ТР-ниң Чазаа «Спорттун болгаш амыдыралдың кадык хевиринин чылы» деп чарлаан болгай. База чылдың түннелин 2004 чылдың апрель 7-де үндүрер дээн. Ол салдынган сорулганы эки эгелээшкин деп үнелээр кижилер чордум.

ССРЭ-ниң буурап дүшкени-биле кады спорттун чамдык массалыг хевирлери база «оң соонче чоруунун» кырында келген дизимзе, чазыг чок боор. Шаанда лапту, турник, кышкы үеде хаак, коньки дээн чижектиг спорттун хевирлеринге чон массалы-биле хаара туттунган турган. Спорттун дериг-херекселдери база хей турган. Ам кижилер көрүп чоруурга, эдиски,

секундомер, компас, городки хачыларындан эгелээш, дыка хей херекселдер кайда-даа чоктур. Оларны кайыын садып алырыл? Реклама, чарлалдарда-даа бо дугайында ыт чок-тур. Биртээ спортчу чылды түннээр деп чарлык айыттыганын чүве болганда, суму чагырыкчызындан депутаттарга, Чазак Даргазынга чедир аныяк спортчуларның күш-дамыр сайзыралына эргежок чугула спортчу дериг-херекселдер тып, садып аарына идепкейлиг киржилер боор.

Спортчу чылды эрттирерде, тускай программа тургузуп алза эки боор деп бодаар мен. Ол программа езугаар спортчулар белеткенир, маргылдааларны

эрттирер. Биске спорттун чамдык хевирлеринге делегей деңгелинге шылгарып үне берген аныяктарымыс бары хөлчөк өөрүнчүг. Ол дээрге салаа басып санап болур хей эвес тренерлеривистиң ажылы деп билер мен. Спортчу чылда республиканың чурттакчыларының аразына эң эки спортчу суур азы хоорай дээш демисел хып үнзе хөңнү. Күш-культура болгаш спорттун массалыг чоруун сайзырадырда, дараазында чүүлдерни кылза деп саналды мен. **Биррээде**, кожууннар тептеринге, хоорайларга «Спорт инвентары» деп садыгларны ажыдар. Шевер кижилер кылып алганы тевек, городки мергелерин болгаш

клюшкарлары база еске-даа холбиле кылып ап болур херекселдерни, саарлыкчылар сонгаартан азы даштыкыдан сөөртүп эккелген херекселдерин ук садыгларже дужаап, акша ажылдап ап болур. **Ийиде**, чайгы үеде хоорай, суурлар хаак оруун кылып аар. Таарымчалыг оруктарны шилээш, чагылар кадааш, хемчээлдерни (1 км, 2 км, 5 км, 10 км) дугаарлаар. Ол дөргүлүг коньки шөлү кылыр черни база шилип белеткеп ап болур. **Үште**, спорт шөлдерин суур, хоорай бүрүзүнге кылыр. **Дөртте**, шаандагы БГТО, ГТО нормалары дужаар ажылдарже эглири чугула. **Беште**, бүгү-ле дээди өөредилге черлеринче кирерде, күш-культурага шылгалда эртти-

рери чугула деп санаар мен.

Кожуун, суму бүрүзүнде спортка хандыкшылдыг аныктар хей. Оларны спортчу методистер, пропагандистер кылдыр семинарладып, өөредип, өрү тыртса кандыгыл? Суму чагыргаларына спорт харыылаар кижилер турары албан. Күш-культура, спорт болгаш туризм талазы-биле күрүне комитети, ТР-ниң Чазааның Даргазының чанында Күш-культура болгаш спорт чөвүлели, ТР-ниң Аныяктар комитети база Өөредилге яамызы деп шак мындыг улуг күштер турда, 2003-кү спортчу чыл дыкала чедишкениг эртип, эки түннелдерлиг болур боор.

Уваан-оол МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

"ШЫННЫҢ" ПОЧТАЗЫНДАН

КАНДЫГ ХЕМЧЕГ АЛЫР ДЕП ТУРАРЫЛ?

Май он үште үнген «Шын» солунга бүгү тыва чондан аргасүме дыннаары-биле Ворбак Саттын үндүргөн материалын номчудум.

Амгы үеде Сарыг шажынның дүвүрүчүгү байдалынче дээди удуртукчуларның, чүдүкчүлөрүң кичээңгейин углаан чугула чүүл деп көрдүм. Аңаа хамаарыштыр дээштиг хемчег алдырмаанынга хомудаар-дыр мен. Мурнунда херээжен улус чазарлап чораан кижилер бедик албан-хүлээлге ээлеп, лама хеп кедип алган деп турар-дыр. Ол ламаларның адын чажырбайн бижипкен турган болза, кандыг боор. Оон башка актыг ламаларга база чон каразый берип болур. Оларның аразында база арыг сеткилдиг, чонга бердингенер бар-ла болгай. Дорту-биле адрестиг бижээн болза эки-дир ийин.

Чогум авторнуң Камбы-лама эргелелиниң ажылы багай деп бижип турарынга бүрүнү-биле каттыжар мен. Тыва чонун шажын дугайында билии дыка чегей. Ынчангаш бо берге үеде чамдык кижилерниң сагыш-сеткили хоозурап, арага-дарыга алзып, оон хораннанып өлүп, кем-херекке онаажып чоруунуң чылдагааны ында. Аңаа эң дээштиг эм – Сарыг шажын өөредии. Ынчангаш буддизм Тывага сайзыраар ужурулуг. Оң сайзыралыңа барып-барып лама хептиг кижилер шаптыктап турары таан чөгөнчиг-дир. **Бистиң Тывада эрге-чагырга бар чүве бе, чок чүве бе? Эрте-билди чегей ийи-чаңгыс шургумалдарга күш четпес болганы ол бе?**

Каш-ла чыл иштинде тыва дылды дыка эки шингээдиң алкан тибет башкылар Зопа Гьятсо, Лопсан Түбтенин тыва чон дыка хүндүлээр. Сарыг шажын өөредии эки билер Зопа Гьятсо башкыга хуурактар өөредир байдалды тургузуп бээр болза эки-дир. Ынак башкылыс Лопсан Түбтени өске бурганга чүдүп, Чырыткылыг XIV Далай-ламага удур ажил чорудуп турар деп меге чугааны Индияга кым чедирген деп? Черле истеп, хынап тывар болза эки-дир. Мен бодаарымга, Сарыг шажынны Тывага сандардыр сорулга салган кижилер

сагышты-биле нүгүлдээн хире. Арай деп чалап алганывыс тибет башкыларывыс Россияның хамаатылары апарган, бүгү назынын Тывага чурттаар, ховар эртемниг кижилеривис-тир. Боларны камгалалга ап, онза кичээңгей салгырывыс албан.

Арага ижип турар ламаларга хамаарыштыр кандыг хемчег алза экил? Бак дүштүң багын арага-биле чүп үндүрер дээш, чүдүкчүлөрдөн арага негеп алып таварылгаларны Цеченлиг хүрээзинге бодум көргөн мен. **Бо үстүңде адаттыңган ужуруң чок чоруктарга хамаарыштыр Тыва Республиканың Чазаа кандыг хемчег алып деп турарыл?** Чүү-даа чүве хоойлуга чагыртыр ужурулуг. Бир эвес Камбы-лама эргелели эки ажилдап турган болза, оң иштиги ажил-херээңче күрүне эрге-чагыргагы холгаарлава-даа турган. Ам ламалар чонга Сарыг шажын өөредии өөредир байтыгай, ук өөредигни хажыдып, арагалап, чаргы үндүрүп турар болганда, Тыва Республиканың Чазаа аңаа хамаарыштыр хемчеглерни алып ужурулуг.

Дуганга кирген өргүл түңү, орулга-чарылга документилери чок болурга кайын боор. Бүгү чүве документ езуугаар эңме-секселиг болур ужурулуг. Буддизмниң өөредии тыва дылче очулдуларының дугайында «Хөлүн часпас бис» деп чүлдү «Шын» солунга парлаткан мен. Аңаа кандыг-даа харыы чок болган. Ам өдүрээ хамаанчок, хөлүн часкандыр бис. Оон ыңай буддизм текстери очулдуларда Дхарма дээрде Дарыма, Майтрея бурганны Майдыр, Авалокитешвара – Арьявала, Шакьямуни – Шикемуни, Ваджралани – Очур Маанай дээш-ле, тыважыдып чоруп бээр-дир бис. Амгы шагда кижилер эрте-билегил, кандыг-даа берге терминнерни адап шыдаар апарганда, ук терминнерни ол-ла хевээр ажыглагы кандыг чувел? Чүгле кара чугаага харын эрги аянын ажыглаза эки. Ол-даа канчаар, үстүңде адаттыңган чурум үрээшкннеринге хамаарыштыр ТР-ниң Чазаа черле бир хемчегни алып боор деп идегедим.

Ленов ХЕРТЕК.

Кызыл хоорай.

ОЙНАДЫП АЛДЫМ

Бистиң Балгазын суурга беш солундан хөйну чагыткан улуска тускай лотерея берип турган. Мен апрель 10 үезинде беш солун, сеткүүлдерни чагыдып алгаш, № 165 билетти алдым.

Ол ойнаар лотереялар-биле хеп чуур машина, ток-биле тыртар эът машиназы, пылесос, хеп базар илиир, быжыртынар шкаф дээш, оон-даа өске чүүлдерни ойнадып ап болур.

Мен черле чартык чылда беш-алды чагыдылганы кылып алып болгаш ол солун, сеткүүлүмнү улаштыр узадып алып кижимен. Телевизорну көрбүшан, солунну номчуурга база хөйну билип алып. Апрель 21-де харылзаа салбырынче кире бээ-

римге, солун тарадыр уруглар мени кыйгырып алгаш: «Ток-биле ажылдаар эът машиназы (электромясорубка) ойнадып алган-дыр сен, лотереяң биледи кайыл?» — деп бо-ла. Амыраарымны чүге деңээр, ол-даа болза мээң база ажы-төлүмнүң аксывыс кежи-дир деп бодадым.

Ол белээмни тудуп алган чанып олурумда, улус шагда дыңнап каапкан меңээ байыр чедирип турлар. Балгазындан мээң-биле кады Наталья Чуб шай ижер аяк-сава ойнадып алды. Мындыг база болгулар-дыр.

Санаймаа ПАР-ООЛ.

Балгазын суур.

ЧҮТКҮЛДҮҮНҮҢ ХЕРЕЧИЗИ

1939 чылдың февраль айның он беш чаазының кайгамчыктыг айдың дүннериниң, аяс-каан хүннериниң солчуп эртип турган үези чүве. Давын оглу Чаптуужик биле Акай-оол кызы Оюмааның өг-бүлезинге аас-кежиктиг олчомак кестүп келген. Ол шагда чаа-ла өг-бүле тудуп, кады чурттай берген ийи аныяк кижиге оларның соон салгаар, чуртун тудар дун уруунун божуттуңганы ол.

Өг-бүлениң эге салгалы, ада-иезиниң деңээр чүве тывылбас улуг олчазы, чоргааралы болур баштайгы төлү, аныяктарның ынакшылын, найыралын быжыглаарының дуңзаазы болган. Аныяк ада-ие баштайгы олчазының найыр-доюн эрттиргеш, кызының адын Клара деп адап алганнар. Ол хүн келген тудумна өзүп, доругуп, чаптанчыг аажы-чаңы улам-на немежип турган.

Чаптуужик Оюн биле Оюмаа Маңганак ынчан «Элегес» совхозка бирээзи ферманың инеэн кадарып, бирээзи бызаазын азыражып ажилдап турганнар. Мал ажылының чымыштын билбес тыва кижиле кайда боор, ылаңгыя чаа төрөөн чаш бызааны доруктуруп, чемгерип өөредип алыры амыр эвес болгай. Клараның авазы күш-ажылчы чылдарын ынчаар-ла совхозтун сүт-бараан фермазының бызаа ажаакчызынга ажилдап эрттирген. Ажилдап чораан чылдарында ол чүгле совхозунга, кожуунунга эвес,

ынчангы Тыва обласка сурагжаан мурнакчы бооп чораан. Ол шагда коммунисттик партия болгаш совет чазак Оюмаа Маңганактын кижизиг мөзүшынаны, күш-ажылга бердинген бот-идепкейин бедии-биле үнелеп көргөш, Советтик Тываның беш чыл оюн таварыштыр Ленин ордени-биле шаңнаан.

Бичи Клара школага өөренип кирген чылдарында эгелээш-ле, ача-авазының ажылынга дузалажып чорааш, он дөрт харлыында-ла совхозка саанчылай берген. Чаңчыкпаан бичи кижиге саанчылап ажилдаары берге болганы чугаажок болбайн аан. Саанчы кижилер эртен удуп чыдар эвес, даң бажында тургаш, инектерин чөмгерер, саалдага белеткээр, сүт саар, сүт кудар саваларын, саалда кылыр черин аштап, чүп белеткээр апаар. Ада-иезиниң чагысүмезинге даянып чорааш, күш-ажылга кижизиттинген Клара Оюн (Карашпай) онаашкан ажылынга билдилии-биле мергежип, бодунга быжыглан саар инек бүрүзүндөн 3000 литр чедир сүттү саап тургаш, республиканың сурагылы саанчыларының одуруунга кирген. Оң мурнакчы күш-ажылчы чедишкннерлиг болурундан аңгыда, хөй-ниитичи идепкейи база бедик чораан. Ол ВЛКСМ рескомунун болгаш райкомунун кежигүүнүңе каш удаа сонгутурган. Оң күш-ажылчы чылдарында кызымаккай тура-соруу, чедишкнни Ленин, «Күш-

ажылдың Кызыл тук» ордени-биле демдеглеттинген.

Үстүңде авашкыларның бедик шаңналдар-биле шаңнатканы салгал дамчааны-даа эвес, таварылга-даа эвес, а оларның кайы-кайызының-даа амыдырал дээш чүткүлүнүң, ажил-ижинге кызымааның херечизи-дир. Клара Оюн Ленин ордениниң эдилекчизи болганы дээш ай санында пенсиязынга немелде төлевири база ап турар. Ол база авазы дег 4 кыстың, 2 оолдун ынак авазы болган.

Клара Чаптуужик кызының уругларының ачазы кончуг аныяанда-ла чырык өртемчейден, өг-бүлезинден, ажы-төлүндөн чарлып чоруткан-даа болза, ол уругларын аксындан аштапайн, эктинден элетпейн өстүрүп азырааш, шуптузун эрте-билеге чедирип, өөредип каан. Оларның аразында башкылар, эмчилер болгаш албан-хаакчыт-даа кижилер бар. Бо хүннерде ол Кызыл хоорайда ажы-төлүнүн аразында оларга арга-сүмезин берип, оларының уруг-дарыын эргеледип чаптап, чуртталгазын уламчылап чурттап олурар.

Тываның алдарлыг кыстарының бирээзи, күш-ажылдың хоочуну, Ленин, «Күш-ажылдың Кызыл тук» ордениниң эдилекчизи Клара Оюнга (Карашпай) быжыг кадыкшылды, узун назыны күзеп каалыңар.

Аваа МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

ЧИИГЕЛДЕНИ АЖЫГЛАЗА...

2003 чылдың апрель 19-та үнген №45 «Шын» солунда оң редколлегиязының кежигүүнү, журналист С.Д.Хертектиң бистиң республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика камызының сайыды В.С.Очур-оолдан алган интервьюсунда сайытка салдырган пассажирлер аргыштырылгасында хоочуннарга болгаш инвалидтерге федералдыг хоойлуда көрдүңген чиигелделерге хамаарыштыр айттыргы ол мындыг харыыны берген болду: «Хоочуннарга болгаш инвалидтерге көрдүңген чиигелделерни кым-даа дүжүрүп кабаан, ол Россия Федерациязының болгаш Тываның девискээринде күштүг. Пассажирлер аргыштырылгасында чиигелделерге хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул дизе, чамдыкта акшаландырышкын үзүктели бээр, ыңдыг таварылганы ажылап алгаш, АТБ хоочуннарны, инвалидтерни долу өртээ-биле

аргыштырып турганы ол-дур. Бо айттыргы ам шиитпирлеттинген».

Өске кожууннарда та кандыг чүве, көдээде олурар кижилер билер эвес, бистиң Тес-Хем кожуунга бо чиигелде 2003 чылдың эгезинден бээр хоочуннарга «көзүлбейн» барган, инвалидтер харын ажыглап турар деп чугаала бар. Сайыт «бо айттыргы ам шиитпирлеттинген» дээнин бодаарга, бистерни (хоочуннарны) чиигелдеден уштуп каан-даа ышкаш сагындырар-дыр. Акшаландырышкын үзүктели бээр таварылгалар турарын Владимир Очур-оолович база демдеглээн, ол чөптүг дыңнадыг, бодум база күш-ажылдың хоочуну болгаш ол чиигелдеге көрдүңген хөренгилер канчап четчип турар ирги деп бодаалдарга бо-ла келир турдум (ук чиигелдени ажыглап турган үевисте). Чүге? Чамдык хоочуннарывыс ол чиигелдени ажыглааш, колдуунда дугуй кырынга «чурттай» бээр чорду,

көргөн, билер болгаш, бижип турарым ол. Ындыг байдалда чиигелдеге көрдүңген бүгү хоочуннарның акшазын ийи-чаңгыс кижилер төндүрүп каап болгу дег. Хамааты кижилер, артында-ла орукка чиигелделиг хамааты, Россияның иштинге кая-даа, каш-даа катап четкей-ле! Ынчангаш бо деткимче-дузаны көргүзериңиң чурумунга бичи немелдеден бистиң республика иштинге кирип, чиигелдеге көрдүңүп турар бюджет хөренгилериниң чөптүг ажыглалын хандырар, ону камнаар, бүгү хоочуннар деңге ону алырын магадылаар сорулга-биле кыдыг-кызыгаарлыг нормачижектен тургусса кандыгыл? Чижээ: «Күш-ажылдың хоочуну кижилер чылда бир катап республикадан дашкаар, айда бир катап азы неделяда бир катап республика иштинге кая-даа чедер эргелиг» дээн хевирлиг аан. Бо мээң хууда саналым-дыр ийин.

Бар-Хоо ТӨМҮР,

күш-ажылдың хоочуну.

КУЗҮН КӨСТҮР

Сүт-Хөл кожуунда Кызыл-Тайга күш-ажылгыр ажилышчилерлиг. Чижээ, Сайын Ондар. Ол – агроном. Суму чагыргазының даргазы Лидия Ондар биле Сайын Арбай-ооловна кады ажилдап турар. Лидия Олчамаевна-биле бир баг болуп алгаш, суурда ажил чок аныяктарны

үңүш өстүреринче бо чазын эвилелдеп кирген.

Сумунун девискээри сүт-биле кажааланган. Ынчалза-даа буга суун үндүрери чиик эвес. Чуртакчылар кудук суун колдадыр ажыглаар. Сумуда ерегелерниң кол нуруузу картофель, ногаа дүжүдүн өстүрер. Анна Күжүгет,

Борис Ондар, Николай Ондар, ескелер-даа кызымаа-биле ажилдап турар.

Агроном Сайын Ондар черниң кежиин четтирер дээнерге арга-сүмезин берип, оларның күш-ажылын организастаарыңа киржилгези идепкейлиг. Дүжүтүң кайы хире болуру күзүн кестү бээр.

Сандо ТЮЛОШ.

Парламент конференциясы

СУГ ОРУУН
ТАВАРЫШТЫР

Июнь 20-де Улусту банк бажыңыга "Межпробанк-тың" даргазының оралакчысы А.А. Мельников республиканың журналистеринге парламент конференциясын эрттирген. Аңа сайгарлыкчы А.Ш.Ооржак болгаш Москвада эртем-шинчилел ажылы кылыр төлевилел институтунун чингине директору Адам Васильев киришкен.

Алексей Мельников бодунун чугаазына Элегес-Аксинда бедик шынарлыг хөмүр-дашты металлургия заводтарына ажылаары-биле үндүр сөөртүп болбаазырадырының талазы-биле кылдынып турар ажылдар дугайында кыска тайылбырны кылган.

Оң чугаалаанындан алырга, дөрт ай бурунгаар даг инженериязының талазы-биле специалисттер бистиң хөмүр-дажывысты ыяк шинчилээш, маркетинг ажылын кылып чоруткан. РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчысы И. Клебановтун кабинетинге Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактың киржилгези-биле бо талазы-биле айтырыгларны база чугаалашкан. Хакасияда "Джой" бухтазына хемелер доктаар черниң байдалы-биле таныш-каш, специалисттер Енисейниң ол-бо эриктиргенге геодезия, гидрология шинчилелдерин чоруткан.

Төлевилелде көрдүнгенинден алырга, хөмүр-даштын үндүр сөөртүлгезин автомобиль транспорту-биле чорудар. А кажан суг оруу болдуна бээрге, кургаг чүк сөөртүр суднолар-биле дажыыр. Бистиң эки шынарлыг хөмүр-дажывысты Магнитогорскиниң металлургия комбинатында, Северосталь бүдүрүлгезинче чорудар. Амгы үеде хөмүр-даш рыногунга бистиң эки шынарлыг хөмүр-дажывыс негеттинип турар. Ындыг байдалды садал чокка ажылааны дээр деп бодаар мен. Хей миллион америк

доллар кирген бо төлевилелден орулга чүгле 6-7 чыл болгаш кирип келир, дораан чүү-даа болдунмас. Август айда бо улуг төлевилелге хамаарыштыр Москва хоорайга презентация эрттирер бис. Аңа бистиң республикадан Федерация Чөвүлелинде сенатор С.П.Пугачев база киржир.

Тываның ыяжындан паркет болгаш өске-даа кылыглар бүдүрери-биле итали фирма-биле дугуржулганы кылган бис. Ол фирманың удуртукчулары ийи неделя болгаш бистиң республикавыска келгеш, аргаарыг байдалы-биле база таныш-жар. Оон ыңай "Саян-Алко" бүдүрүлгезинге чаа автоматты саттывыс. Ону Башкиридан специалисттер салып турар. Чоортуликер-водка кылыглары кылыр заводту база ажыдар бис. Арага аймаан шынарлыг кылдыр кылгаш, бисте бар гидролизитиг спирттен кылган Соңгу Кавказтан экеп турар арага аймаанга чижилгени тургускаш, боттарывыстың продукциявысты Хакасия, Красноярск крайже садып-саарар бис. Ынчан биске акциз үндүрүлгезинден болгаш арыг саарылгандан кирген орулгалар артып каар. Ол акша-төгерики республиканың экономиказын быжыктырарынче углаар апаар бис деп, улуг идегел-биле Алексей Александрович чугаазын дооскан.

Журналистер боттарының ээлчээнде А.Мельниковка болгаш А.Ооржакка чидиг айтырыгларын салгаш, чогуур ужурулг тодаргай харыяларны алган.

Игорь ДАМДАК.

Чадаананың Соңгу № 16 соңгулда округундан Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады Хонук-оол Монгуш бодунун соңгукчулары-биле ужуражып, отчедун берип, оларның амьдыралы-биле таныжып, моон соңгаар кандыг чугула айтырыгларны шийтпирлээриниң дугайында чугааны кылып турар. Чөөн-Хемчик кожуунунун тос суурларына ол чедип, соңгукчулар-биле ужуражылганы эрттирген.

Соңгукчулар-биле ужуражылгалар канчаар эрткенин чугаалап бээрин Хонук-оол Доржуевич МОНГУШТАН дилээн бис.

— Арагалаар, наркотиктиг бүдүмелдер ажыглаар, корумчурум үрээр чоруктар чурттакчы чонун, ылаңгы аныктарның, ортузунда непереп барган. Оң түннелинде кижиниң кадзынга, ниитилелге хора чедирери, аар кем-херек үлгедири көвүдээн. Маңаа удур шыңгы демиселди чорудары амгы үеде кол сорулга болуп турар. Сарыг шажынның тибет башкызы, шажын философиязының доктору Лопсан Түбтени чалап алгаш, Чөөн-Хемчик кожуунга чеде бердивис. Тос черге ужуражылгаларны эрттирдивис. Бажың-Алаак, Хөндөргей, Хорум-Даг, Чыраа-Бажы, Чыргакы, Элдиг-Хем, Шеми суурларның чурттакчылары лама башкы-биле ужурашкан — деп, депутат чугаазының эгезинде демдеглээн.

Бажың-Алаак суурга болган баштайгы ужуражылга башкылар, өөреникчилерниң киржилгези-биле эрткен. "Келир үе дээш арагалаашкын, наркомания, токсикомания-биле демиселди күштөлдирер" деп кыйгырыгың адаа-биле ол эрткен. Депутат кижиге болганымда бодунун кылып чоруткан ажылымның отчедун бердим. Оң соонда сарыг шажынның тибет башкызы арагалаашкынның, наркотиктиг бүдүмелдерни ажыглаарының кижиге чедирер хоразының, багай уржуктарының дугайында чыылганнарга чижектерни кирип тургаш, тайылбырлап берген. Ужуражылганың түннелинде арагалаашкын езулалын эрттирген, арагалаарын соксадыр, наркотиктиг бүдүмелдерни ажыглавазының талазы-биле шажын номналын ол номчуп, чыылганнарга чаагай күзээшкенини Лопсан башкы кылган.

Шак-ла мындыг ужуражылга Хөндөргейниң дузалал школазына база эрткен. Кежээ адаиелер-биле ужурашкыш, кем-херек үлгедишкенинге, арагалаашкына, наркоманияга удур

турдулар. Лама башкының чагыт сестерин эки шингээди алганы моон тодаргай болду.

Чыраа-Бажы суурнуң Культура бажыңына чыылган чон сыңышпайн турган, ынчангаш ужуражылга бедик денелге эрткен. Маңаа чугаа чүгле арагалаашкына, наркоманияга удур демисел дугайында эвес, чаксы хову ажылдарын шынарлыг чорударының, чаагай дүжүттү канчап өстүрүп алырының талазы-биле база болган. Школага 800 ажыг өөреникчи киришкен ужуражылга сарыг шажынның башкызы чагыт сөзү берип, мөргүл номчаан. Хорум-Даг, Шеми суурларга ужуражыл-

Депутат, оң ажил-херээ

ДЕМНИГДЕ —
КҮШТҮГ

демиселди күштөлдирер, келир үеңи анык салгакчылары — школачыларның өөренилгек-кижизидилгезинче доктаамал кичээңгейни салыр дугайында шыңгы чугааны кылдывыс. Теве-Хая суурга соңгукчуларга отчедун бердим. Лопсан Түбтен башкы-биле чонун ужуражылгазы эрткен. Чыргакы суурга чурттакчы чон-биле, өөреникчилер-биле ийи ужуражылганы эрттирген бис.

Сарыг шажынның башкызы өөреникчилер-биле ужуражып, ном номчаан соонда школачылардан чүңү билип алганын айтырдым. Олар кончуг сонугаан болду, эвээш эвес ажыктыг чүүлдерни билип алган. Келир үеде ие болур бичи кыс уруглар бодун канчаар ап чоруурун, чурум-сагылгасы кандыг болурун, келир үеде өг-бүлениң баштын болур бичи оолдар кандыг мезү-шынарлыг, аажы-чаңыг болурун билип алган болдулар. Келир үеде Тыва Республиканың эртем-билигтиг тускай эртемниг ажылдакчызы болур дээш билиглерниң үндезинерин амдан эгелээш эки шингээди алыры, корум-чурумун болуру кол чүүл дээрзин өөреникчилер чугаалап

галар база болгулаан.

Кожуун чагыргазының баштыңы Н.Куулар-биле кады хамаатыларның чыыштарына (хуралдарына) база кириштивис. Аңаа хуу малды одарладыр черлерниң чедишпезиниң, мал оорлары-биле демиселдиң кош-кааны дугайында шыңгы айтырыглар тургустунуп турган, оларны шийтпирлээрде чүңү кылырын дугурушкан.

Бо ужуражылгалар кем-херек үлгедишкенинге, арагалаарына, наркоманияга удур демиселди күштөлдирер херекке бодунун салдарын чедирген деп санап турар мен. Моон соңгаар соңгукчулар-биле ужуражылгаларны чааскаан эвес, эш-өөрлүг эрттирери ажыктыг деп санаар мен, кандыг-даа ажил-херекти бүдүрерде бир демниг болуру ажыктыг болгай. Депутат албан-хүлээлгемни күүседип турар үемде соңгукчулар-биле ужуражылгаларны ажыктыг эрттирериниң хевирлерин дилеп тывар дээш ажылдаар бодалды мен — деп, Хонук-оол Доржуевич түннелинде чугаалаан.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының парламент албаны.

Пенсия фондузунда

ДАДЫВЫРДАН ХАМААРЖЫР

Мындыг шыңгы чугаалар-биле эрткен неделяда пенсия фондузунун база республиканың үндүрүг органнының ажылдакчыларының аразына семинар эрткен. Оң кол сорулгасы — сөөлгү үеде Россияның Пенсия фондузунче камгалалдыг хамаатылар дээш ажил берикчилериниң кандыг-бир чылдагаанга сылдаглап алгаш, дадывыр шилчитпейн турары. «Россия Федерациязына албан пенсия камгалалдыгының дугайында» Хоойлу езугаар ажил берикчизи камгалалдыг кижиге дээш ай санында камгалал дадывырын шилчиткен турар ужурулг. Ынчалза-даа бистиң республикада бо Хоойлунун күүселдези кончуг багай чоруп турарын айтыр апаар. Чүгле Чеди-Хөл кожуунунун ажылдакчылары дадывырлар талазы-биле 4,5 млн. өрелиг болуп турар. Оларның чамдызын алырга мындыг: «Чал-Кежиг» совхоз — 1,9 млн., «Хөлчүк» совхоз — 1,01 млн., «Хөндөргө» совхоз — 1 млн., «Ак-Тал» совхоз — 1,7 млн., кожуун администрациясы — 7,5 муң рубль, кожуунун сумулар администрациялары — 16 муң, а кожуунун өөренилгек килдизи

316 муң рубль өрелиг болуп артпышаан. Бо дээрге чүгле чаңгыс кожуун-дур. Арткан черлерде байдал база-ла дүвүренчиг. А найысылал Кызылдың организациялары 40 млн.рубль өрелиг. Бо база-ла эвээш эвес түн. Маңаа демдегелеп каар чүүл — албан пенсия камгалалының дадывырларын ай санында акшашалып ап турар бюджет организацияларының, хуу ажил-агыларның удуртукчуларының тоомча чок, ажылдап турар ажилдакчыларының келир үедеги пенсиязы оларның шилчиткен пенсия дадывырларындан хамааржыр дээрзин медереп билбейн турары дээрге-ле, чүгле пенсия талазы-биле хоойлужудулгаларны сагывайн турары эвес, РФ-тиң Конституциязын, хамаатының пенсия алыр эргелерин үрөп турары болур.

Республиканың өөренилгек черлери бюджет организацияларына хамааржып, ай санында акша-төгериин ап турар-даа болза, кожуун санында ол организациялардан хей өрелиг организациялар чок болуп турар. Үстүнде Чеди-Хөл кожуунунун сан-чугагайын көрдүвүс, а Би-Хем кожуун-

нун өөренилгек черлери 263 муң рубль өрелиг. Ол кожуунну алырга, «Кызыл тараачын» ажилдакчысы — 261 муң рубль, кожуунунун хереглекчилер ниитилели — 137 муң рубль өрелиг, ниитизи-биле бо кожуун 1 млн. рубль ажыг өрелиг. Ынчап келирге, кожуун бүрүзүнүн шилчитпейн турар өрелерин санаар болзувуса, ол сан 15-20 катап өзе бээр. Күш-ажыл пенсиязының албан камгаладылга дадывырын уешаанда шилчитпейн турар удуртукчулардан пенсионерлер чүге уешаанда пенсия албайн турары деп айтырар үе келген боор. Кайы кожуунунун албан-организациялары үндүрүглерин озал чокка шилчидип турарып, ол кожуунунун пенсионерлери пенсиязын озал чокка алыр дээрзин удуртукчулар билип алыр болза эки.

«Россия Федерациязына албан пенсия камгалалының дугайында» РФ-тиң хоойлузун езугаар албан пенсия камгалалының дадывыр чыылдазын үндүрүг органны контролдоор. Үндүрүг төлөп турар хамаатылар үезинде үндүрүг төлөвөй баар болза, үндүрүг органны олардан камгалал дадывырын шилчидерин не-

гээр (Үндүрүг кодекизи, 45 чүүл), бир эвес үндүрүгү үезинде төлөвөй барза, үндүрүг органны албадал-биле төлөттирип болур (Үндүрүг кодекизи, 46 чүүл), бир эвес акша-төгери чок болур болза, эт-хөренгени хавырып болур (Үндүрүг кодекизи, 47 чүүл). Ынчангаш Хоойлу езугаар үндүрүг органны-биле сырый харылааны тудуп ажылдап турарымыс ол. Үндүрүг органны бистиң пенсия фондузунче кайып, кайы хире дадывыр кирип турарының дугайында медээлерни бээрге, бистиң ажилдакчылар ол езугаар ажылдап, дадывыр төлөвөй турарларны Арбитраж судун таварыштыр дадывырны төлөдир ужурулг бис. Ынчалза-даа бо хуннерге дээр чаңгыс-даа суд органнынче хомудал кирибээн бис, ам бо семинар соонда ол ажылды чорудуп, ай санында кожуун бүрүзүнден 2-3 организацияны Арбитраж судунче, прокуратура органнынче кирир үе келген деп түннелге келдивис. Ынчан-мас болза үстүнде чижектерден көрдүвүс, байдал кончуг берге. Кандыг-даа күрүнениң тургустунуп, өзөк болуп турар чүүл — үндүрүг-ле болгай. Бо талазы-биле чамдык удуртукчулар харысал-

гадан үнүп, шалың, пенсия кайып кээп турарын медереп билбейн турар деп билип турарымыс ол. Организацияда акша-төгери чок дээр болза, эт-хөренгилег-ле болгай.

Кожууннарда пенсия эргелелдери үндүрүг органны-биле багай эвес ажылдап турарын маңаа демдегелес аргажок. Өвүрүн, Улуг-Хемниң, Тожунун, Мөңгүн-Тайганың, Сүт-Хөлдүн, Кызыл кожуунун, Кызыл хоорайның пенсия эргелелдери өрелиг организациялар-биле чогуур ажылдарны чорудуп, 191 муң рубльди хавырган.

Россия Федерациязының Пенсия фондузун Тыва Республикада салбыры-биле республиканың үндүрүг органнының аразында харылзаа моон-даа сонгаар быжыгар, Россияның хамааты кижиге бүрүзүнүн пенсия алыр эргезин камгалаар сорулга бистиң мурнувуста салдынып турар.

Николай ОНДАР,
Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республикада салбырының юридиктиг килдизиниң даргазы, юридиктиг эртем-нериниң доктору.

КАДЫКШЫЛ ДЭЭШ

БЕРГЕЛЕРГЕ ТОРУЛБААННАР

ЭМ ОБТТАР

Валентина Сереновна биле Олег Коллович Шырыпчиктер Красноярск хоорайда күрүненин эмчи институтун 1977 чылда чедишкенин дооскаш, Өвүр кожуунга Олег Коллович улуг эмчилеп, а Валентина Сереновна өкпе аарыглар салбырын эргелекчилеп кирипкенер. Чаа институт дооскан аныяк өг-бүлөгө улус-чонун эки танып-билбес кожуунга ажылдаарга, кандыг бергелерни турбаан дээр! Ынчалза-даа олар аңаа торулбааннар. 1982 чылга чедир Олег Коллович улуг эмчилээш, кезер эмчи чок болган уржуундан ол амыр эвес хүлээлгени күүседип кирипкен.

Бо өг-бүлө Өвүрге 7 чыл хире ажылдааш, арга-дуржулгалыг

эмчилер апарганда, 1984 чылда Олег Колловични Кадык камгалал яамызы Мөңгүн-Тайга кожуунче улуг эмчиледип чоруурун сүмелээрге, ол черни Ыраксырмайн, агаар-бойдузун бергезинмейн, өөнүң ишти-биле сүмелешкеш, ынаар чорупканнар.

Аңаа 2 чыл хире ажылыңче езулуг шымнып кире берген турда, аныяк өг-бүлени Тес-Хем кожуунче чорудупкан. Олег Коллович аңаа улуг эмчинин оралакчызы база кезер эмчинин хүлээлгезин катый күүседип турган. Валентина Сереновна өкпе аарыглар салбырынга эргелекчилеп ажылдаан. Найыралдыг коллективке ижигип, кожуунун улуг-бичии чону-биле аралажып, кезер эмчилер доктаавас ко-

жуунга та чеже кижини диргискен эмчи ыйнаан.

Кожазында Эрзин кожуунга кезер эмчи чогуңдан база-ла Олег Колловиче бергедээн аарыг-аржык чон кээп эмненир турган. Шынап-ла, дүн-хүн чок чеже кижини бут кырынга тургуспаан дээр!

Эмчи өг-бүлө

Бо өг-бүлө кожуунга турумчуй бергенде, 1990 чылда Кызыл кожуунга улуг эмчилеп ажылдаарыңга конкурса киришкеннер аразындан Олег Колвичини тускай комиссия шилип алырга, ынаар көжер ужурга таварышканнар.

Римма ЧАВЫНЧАК.

ҮНЕЛЕП КӨРЗҮВҮССЕ...

Эмчинин дузанын кым-даа көргөн. Чоокта ханын басышкыны улгаткаш, Тес-Хемнин төп эмнелгезинин ниити аарыглар салбырынга эмнедип чыгттым. Салбырын кол эмчизи — Мария Бижековна Лазаңмаа.

Эвилең-ээлдек чорук аарыгның дому дээри-ле шын, бо салбырның эмчилери шап-ла ындыглар. Салбырга эмнедип турар үемде 22-24 оруннарга аарыг улус эмнедип турган. Чамдыкта коридорга-даа 2-4 кижини чыгтырып эмнеп тургулаан. Эмчи сестразы Уран Даваажаповна Шывык — шыңгыдаа, негелделиг-даа, чазыкчараш чаңыг-даа эмчи.

Өрээлдерин арыг-силли болгаш чылыг-чырыын

санитаркалар Зоя Сумучу, Алдынай Мумбалдай, Римма Мартыгыр эң эки харыылап турар.

2003 чылдын январь 1-ден май 20-ге чедир янзы-бүрү аарыглардан 262 аарыг кижилерге эмнеткен.

2003 чылдын бирги кварталында кемдээшкенин 27 кижилерге хирургия салбырынга кирген. Бажыңга бертик-межел кемдээшкенин 3 кижилерге, ханныг холдуг өлүрүчүнүн холундан оол, кыс 2 кижилерге.

Арагалаашкынын уржуундан 38 кижилер хораннанган, ооң хай-халавындан 1 кижилерге эмнелге, а 12 кижилерге бажыңнарынга чок болган. Хораннанган кижилернин хар-назыны кончуг аныяк, 23-30 хар аразы. Ол чүгүлө

Самагалдайда эвес, өске-даа суур, хоорайларда бар. Арагалаашкындан кадыкың байдалы бергедэе кирип эмнедип турарларга аар өртектер эмнерни чарыгдап турар.

Бо бүгү эм-таң, эмчилернин күжүн арагаже эвес, аарыгдан-човулаңдан, шынап-ла, аарып чоруурларга өргөөн болза, чеже-чеже кижилерни караа чырып ийик. Кижинин кадыкы дээш бир-ле дугаарында кижилер боду харысалгалыг дээрзин утпас ужурлуг бис. Буянын үүлени кылып чоруур эмчилеривистин ажылын үнелээлиңер.

Моторк ТИРЧИН.
Самагалдай суур.

АНЫЯНДАН-НА

Татьяна Седен-ооловна Саая баштайгы күш-ажылчы базамын Ийме суурга эгелээ. Оон бээр 30 ажыг чылдар шуужуп эртип, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг бооп, ажылыңга арга-дуржулгалыг баян. Ол Кызыл хоорайның 1 дугаар поликлиниказынга, рестубдиспансерге ажылдап чораан.

Татьяна Седен-ооловна хүндүлүг дыштанылгаже үнген-даа бол, бодунуң ынак мергежилин бо хүннерге чедир уламчылап, чоннуң кадыкы дээш билиин, күжүн харам чокка өргүп, амгы үеде санэпидхайгаарал төвүнде эпидемиолог эмчинин дузалакчызы болуп ажылдап чоруур.

Эмчинин өөнүң ээзи, 3 оолдарының эргим адазы Виктор Намчалович Саая — база ажыл-ишчи, олут орбас, чыдын чыгтпас "алдын холдарлыг" кижилер. Ол аныяндан тура-ла чолаачылап, машина-техника сайгарып турда, ооң езулуг "эмчизи".

Сааяларның улуг болгаш хеймер келиннери кунчуу дег эмчи мергежилдиг болганы онзагай.
Раиса ОНДАР.

Ие-чаш камгалалының төвү

ЧАШТАР ТӨРҮТТҮНҮП-ЛЕ ТУРАР БОЛЗУН

Бистин Тыва Республикада амгы үеде амьдыралдың мөңгө болурунуг болгаш салгалдарның кижилер төрөлгөтенин төөгүзүн үзүктөл чок уламчылаарының магадылалы болур ие-чаштын камгалалың кичээңгей салышкыны көскүзү-биле күштелип эгелээ.

Ооң бир чижээн Кызыл хоорайда республиканың «Ие-чаш камгалалының төвү» эмнелгеден көрүп болур. Ук төптүн кол хүлээлгелери — амьдыралдың кол дөзү, уязы болур амгы иелернин, чаштарның кадыкшылын камгалаары, келир үеги иелернин кадыкшылын быжыглаары-биле өзүп олурар кыс урууларның социал амьдыралыңче онза кичээңгейни салып, школалар болгаш ортумак, дээди өөрөдилге черлеринге лекция, беседа, хыналда чорудары, ол-ла бүгү сорулгаларны күүседир дээш херээжен чоннуң социал амьдыралыңче үстүкү албан черлеринин кичээңгейин углаары, өг-бүлелерин быжык, долу амьдыралдыг болур чоруун чедип алыры дээш, оон-даа өске. Ынчангаш «Ие-чаш камгалалының төвү» өг-бүлө планнаашкыны, херээженнер, консультативтиг диагностика, божудулга дээр салбырлардан тургустунган.

Үстүнде адаттыңган чагай сорулгаларны чедип алырыңга эмчилерге чүү негетинерил?

Амгы үениң негелделеринге дүүштүр билиг-мергежилдин бедидери болбай канчаар. Быжык ханы билиг барда, кандыг-даа нарын сорулганы күүседири берге эвес. Ынчангаш «Ие-чаш камгалалының төвүнүн» ортумак эртемниг эмнелге ажылдакчылары (акушеркалар, эмчи сестралары) 1997 чылдын февраль 20-де «Тыва Республиканың акушеркаларының болгаш эмчи сестраларының эвилели» хей-ниити организациязын албан езузу-биле тургузуп, ооң устав-дүрүмүн хүлээп алган. Ук чаа хей-ниити организацияның кол сорулгаларының бирээзи, үстүнде чугаалаанымда дег, ортумак эртемниг эмнелге ажылдакчыларының профессионал мергежилдин бедидеринге, чаартырыңга идиг бээр, акушеркаларның, эмчи сестраларының социал камгалалың чорудары, Москва, Санкт-Петербург дээр чижектиг улуг хоорайларда ол ортумак эртемниг эмнелге ажылдакчыларының хей-ниити организациязы-биле ажыл-агыйы харылзаа тудуп, арга-дуржулга солчуру дээш, оон-даа өске.

Ук чаа тургустунган хей-ниити организацияның сүлдө демдээ безин кол сорулгазыңга дүүшкөк кавай бооп турар. Ону эмчи сестразы Лиля Хүрең-ооловна Иргит чураран. «Тыва Республиканың акушеркаларының болгаш эмчи сестраларының эви-

лели» хей-ниити организациязының баштайгы президентизи кылдыр эң идепкейлиг, дуржулгалыг эмнелге ажылдакчызы «Ие-чаш камгалал төвүндө» улуг эмчи сестразы Валентина Кертик-ооловна Монгуш соңгутурган. Вице-президент гинекология эмнелгезинин улуг эмчи сестразы Рада Дайдин-ооловна Чимит болган. Бо ийи удуртукчунуң идепкейлиг ажылдааны-биле хей-ниити организация бодунуң тургустунганындан бээр 5-ле чыл эрткен кыска үеде дыка хей ажыктыг чүүлдерни кылган. Ооң кежигүннери 112 кижилер чеккен. Москваже 2, Санкт-Петербург хоорайже 8 ортумак эртемниг эмнелге ажылдакчыларының билиин бедидип алырыңга арганы берип, материалдыг, моральдыг дузаны чедирген.

2002 чылдын Шагаа бүдүүзүндө «Ие-чаш камгалалының төвүңге» «Мергежилдин тергиини» деп конкурсту эрттирген. Аңаа бирги черни божудулга бажыңының чаш уруглар салбырының эмчи сестразы Ай-Чек Александровна Сендоо, ийги черни республика эмнелгезинин реанимация салбырының анестезиолог Светлана Ичин-ооловна Шавыраа, үшкү черни Кушкаш Валерьевна Айдыс-оол олар тус-тус үлешкен.

Ол-ла чылдын июнь 12-де республика чергелиг «Мергежилдин тергиини» конкурсту

Тываның күрүне филармониязының залыңга республикастарааннар. Аңаа Тыва Республиканың кожууннарының, Кызылдың №1,2 божудулга бажыңнарының, «Ие-чаш камгалалының төвүнүн» эң шилиндек акушеркалары, эмчи сестралары киришкен. Чидиг демиселдин түнелинде бирги черни республика эмнелгезинин реанимация салбырының анестезиологу С.Шавыраа, ийги черни Танды кожууннуң Кур-Чер суурнуң участок эмнелгезинин акушери А.Ондар, үшкү черни Кызылдың херээженнер консультациязының акушерказы А.Ондар тус-тус үлешкилээ.

Оон ыңай «Тыва Республиканың акушеркаларының болгаш эмчи сестраларының эвилели» кожууннарже үргүлчү хей кижилер составтыг үнүшкүннерни кылып, көдээ ортумак эртемниг эмнелге ажылдакчыларыңга арга-дуржулгалыг дамчыдып, ажыл-херекке боттук дузаны чедирип турарлар. Кызыл хоорайга семинарлар, конференциялар база ук эвилелдин идепкейи-биле үргүлчү болуп турар. 2001-2002 чылдарда ийи чыл улаштыр ол эвилел Санкт-Петербург хоорайдан профессор башкылар чалап, Кызылдың эмчи училищезинин баазыңга бир ай иштинде республика чергелиг өөрөдиг-семинарны организациястараан.

«Тыва Республиканың акушерлеринин болгаш эмчи сестраларының эвилелиниң» кежигүннери ол профессор башкыларның бо Кызыл хоорайга түр чурттаар байдалын таарымчалыг болдуруу дээш эң идепкейлиг чоруун көргүскен. Черле ыңчаш ук эвилелдин эң идепкейлиг кежигүннерин В.К.Монгушту, Р.Д.Сандыны, Л.К.Сатты, Р.Д.Чимитти, Л.Т.Түкчээни, Н.М.Карпованы маңаа адаары артык эвес.

«Тыва Республиканың акушерлеринин болгаш эмчи сестраларының эвилелиниң» чоокку үеде чаа сорулгалары республиканың кожууннарында акушеркаларны, эмчи сестраларын кежигүн кылдыр бодунуң хүрээлениңге кирип элзедири, оларның ажылыңга дузалаары, кожууннар төптөринге ук эвилелдин салбырларын ажыдары, Россияның өске-даа улуг хоорайларында ол дөргүлчү хей-ниити организациялар-биле харылзаа тудуп, арга-дуржулга солчуру ук эвилелдин ажылын улам чаа езу-биле сайзырадыры бооп турар.

Бо чылдын май 8-те ук эвилел бодунуң тургустунганындан бээр 5 чылын байырлап, боттарының кылган ажылын түңнөп чугаалашкан. Аңаа Тываның улуг чогаалчыларының бирээзи, этнограф эртемден, делегейин дигри эртинез деп аттың эдилекчизи М.Кенин-Лопсанны чалап, чаа хей-ниити организациязының оруун актадып йөрээткеннер.

Борис ОНДАР.

Ажыглалга кирер школада

БҮЗҮРЭЛДИГ ТУРУШТА

Тываның барыын зоназының кожуннарының социал-экономиктиг хөгжүлдесинге Ак-Довурак хоорайның кирип турган үлүү улуг-ла турган болдур ийин. Хоорайга эвилел чергелиг «Тываның даг-дүгү» комбинандындан аңгыда, республика деңгелдег улуг бүдүрүлгелер база турган. Ооң-биле чергелештир хоорайга тудуг ажылы бедик деңгелге чоруп турган. Ол хамаанчок демир-бетон кылыгларны безин «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелели боттары бүдүрүп үндүрүп турдулар. Хей бүдүрүлгелерлиг турган хоорай кожазында турар кожуннарының ажыл-агыйларынга салдарлыг болбайн канчаар.

Рынок экономиказының берге чылдары хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдесинге элээн нарын байдалды тургускан. Ак-довуракчылар оон чогуур түннелди үндүрүп, хоорай бодунуң турум байдалын чыңап кел чыдар. Чылыг, чырык айтырыгында шаптаразыннар чоорту шийтпирлеттинген.

Хоорайда нарын айтырыгының бирээзинге чаа школаның тудуу хамааржыр. Эрги школада өөреникчилер сыңышпастан, школаның тудуун дүргедерин амыдырал негеп келген. Бо хүнде хоорайда үш школа ажылдап турар. Ийи школа — Постоянный суурда. Хоорайның эрги школазының тудуу 1960 чылдар үезинде хоорай-биле кады туттунган болгаш

эргижирээн, ону солуурунун айтырыын шагда-ла көдүрүп турган. Арай деп школаны тудуп эгелей бээрге, чуртка тургустунуп келген экономиктиг кризис ооң оруун «дуй турупкан».

Хоорайга 820 олуттук 22 класс комплектиги чаа школаның тудуу 1990 чылда «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелели тудуп эгелээн. Хенертен бүдүн чуртка болган сандарашкынның хайы-биле тудугну акшаландырбайн барган. Рынок экономиказының чылдарында «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелели — берге байдалга таварышкан тудуг организацияларының бирээзи. Ынчалза-даа коллективтиң удуртукчузу В.И. Митюков бүдүрүлгениң ажылын рынок экономиказынга дүүштүр тургузуп, «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелин акционер ниитилел кылдыр тургузуп, республиканың тудуг организацияларының тендер конкурзунга киржи, тиелеп ап, Кызыл хоорайга безин чуртталга бажынарнын тудуп турганнар.

«Тыва даг-дүгү» ажык акционер ниитилел 2001 чылдан эгелээш ара кагдынган 820 олуттук чаа школаның тудуун тудуп эгелээнер. Эрткен чылын республикага ажыглалга кирер турган 22 тудуг объектилериниң саңына бо школаның тудуу кирип турган. Үезинде тудугну чедир акшаландырбайн барганындан школа тудуу бо чылче шилчип келген. Ам школаның тудуу кандыг байдалда чоруп турарын билип алыр дээш аңаа чеде бердим. Бо

чылын кол ажыглалга кирер тудуг объектилериниң саңына бо школаның тудуу кирип турар.

Ажыглалга кирер тудуг болгаш ажыл-иш хайнышкыныгы-ла чоруп турар болду. Тудугнуң удуртукчуларының ажылдап оорар вагонунга кирип кээримге, мастер Сарыглар Дииситовна Татьяна ажылдап олур. Олажылчыннар-биле кылыр ажылдың планын дугуржуп турлар. Ол аразында мен ханада бижээш азып каан медээлер-биле таныжып эгелей бердим. Тудугда кылыр ажылдарның графигин ай, хүннер бижээш, кажан доозулганын, кажан доозарын демделеп турар улус болду. Бо дээрге тудугнуң сонгаарладып болбас ажыл планы болур. Ооң-биле таныжып турарымга, январь айдан эгелээш графикте көрдүнген ажылдар колдуу шупту кылдынган кылдыр демделеттинген болду. Кончуг нарын ажылдар чылыг системазының монтаж ажылдары, электри-монтаж болгаш иштики шеверлел ажылдары хуусаазында кылдынган. Бо хүннерде иштики сантехника ажылдары чоруп турар.

Мээң айтырыгларымга хамаарыштыр тудугнуң мастери Сарыглар Дииситовна мынчаар чугаалады:

— Бо школаны эгезинде база бистин тудугжуларывыс кылып турду. Колдуунда 13 чыл иштинде туруп келген тудуг-дур. Акшаландырышкын чогу-биле ара кагдынган тудуг болгай. 2001 чылдан эгелеп катап кылып эгеледвис.

Бердинген акшаның шаа-биле кылып келдвис. Бир эвес чедир акшаландырган болза, эрткен чылын ажыглалга кире бээр аргазы турган. Бо чылын акшаландырышкын багай эвес чоруп турар. Графикте көрдүнген ажылдарда үзүктелишкын болбайн турар. Тудугнуң нарын ажылдары колдуу кылдынган. Электри ажылдарын Красноярскиден келген электриктер кылып кааш, чоруй бардылар.

Ам бистин кылыр ажылдарывыска шеверлел ажылдары, чаагайжыдылга ажылдары аркан. Ону дарый кылып эгелээр дээривиске, цемент садып алыр акша келбейн турар. Ол акша келирге, Абаканче шилчидипкеш, оон барып алыр. Бо бергедеп турар айтырыгларның бирээзи ол. Школаның даштында чаагайжыдылга ажылдарын кылып доозуп тур бис. Школа август айда ажыглалга кире бээр дээрзинге бүзүрөп болур, ону уруглар четтикпейн манап турар болгай — диди.

Чаа школаның тудуунуң төлөвилели амгы үениң негелдесинге дүгжүп турар. Ында столовая, спортзал дээш өөреникчилерге таарымчалыг шупту чүүлдер көрдүнген боор чорду. Хоочун

тудугжулар ажылдап турар болгаш тудугнуң кылып турарының шынары багай эвес, олар ону ам-даа будуп, каастап, хөй-ле чүүлдерин кылыры көрдүнүп турар. Школа тудуунда ниитизибиле 40 хире ажылчыннар доктаамал ажылдап турар. Оларның аразында бригадир Демир-оол Сүрүннүн, шеверлекчилер звенозунуң удуртукчуу Анфиса Ондарның, тудугжулар Чечек Мөнге-Назынның, Шолбан Сааяның, Иван Монгуштуң ажылы макталдыг.

Бо материалды парлалгаже үндүрүп тургаш, ТР-тин Чазаның чанында капитал тудуг эргелелиниң начальниги М.К. Куулар-биле Ак-Довурак хоорайның бо чылын ажыглалга кирер школа тудуунуң акшаландырышкын айтырыын канчаар шийтпирлеп турарын сонуургаарымга: «Акшаландырышкыны долузу-биле берипкен бис» деп харыны берген.

Школа тудуу август айда ажыглалга кире бээр дээрзинге ам кандыг-даа чигзиниг турбас. Орта тудугжулар-даа, чагыкчылар-даа бүзүрелдиг турушта келген.

Сергей ХЕРТЕК.

ААЙЛАЖЫП ЧОГУП ТУРЗУН

Берге үени чурттап эртип турар бис. Кандыг-даа болушкуннар чуртта, делегейде болупла турар. Аай-бажы тывылбас янзы-бүрү партиялар, шимчээшкынер, бөлүктөр тывызыксыг үзел-бодалдарын илередип, алгырып, шуугагып, чокшуп-даа турар, элдеп-езин, эрэн-шокар үе-ле болгай бо. Таптаашкын, катап тургузушкун, демократия... чүнү чок дээр!

Хоозураашкын... Шала туттунган тудуглар үптеттинип төндү, кым-даа үптөп шингээдип турар, ону эскерер, көөр кижичок, янзы-бүрү бүдүрүлгелер ийичаңгыс кижилерниң холунче хуужуттунуп кирген. Фабрика, заводтар, дыштанылга черлери чазый-чилби кижилерниң дою болган. Ону чажырар-чаар аргада чок. Үптөкчилер, чийжеңнер машина-техниказы бажын ашкан акша-төгерикиги байлар болуп, арын-нүүр деп чүве-даа чок, чон аразында каракка тен, кулакка конга апарган хирезинде, чоргаар чурттап чоруур-ла боор чүве-дир, оларны ой-кый дээр кижичок. Боттарының кара дери, кызымаа-биле бүдүрген чүүлдери-биле байып сегерээн кижилер ховар-ла боор.

Ынчалза-даа эвээш-биче тыва чоннуң аразында чонунга чоорган, эжинге эргелиг эш-өөрү, чон дээш кызып ажылдап чоруур оолдар, кыстар бары чоргааранчыг-дыр. Олар уштап-баштап

турар ажыл-агыйын үптөп-дойлай бербейн, ону улам чаартып, сайзырадып чоруурлар. Олар эвээш, ындыглар чон караанга көскү. Ындыгларның бирээзинге «Чедер» курорттун кол эмчизи Савин Санчатович Ондар хамааржыр. Курортка аварияга таварышкыш, кадыым быжыглап, дыштанып чеде бердим.

Ында байдал кандыгыл? Курорт чаартынган, бүдүн чылда ажылдаар. Шала туткаш, ара каапкан турган тудугну чедир туттуруп, ажыглалга кирген. Ол үш каът бажың арыг-силиг, бүгү дериг-херекселдиг. Дыштаныкчылар чурттап, эмненип, чеменир таарымчалыг байдал тургустунган.

Байлак Тывавыстың хайырлап турар аржаанын, эм-домнуг малгажын дыштаныкчыларның аарыг-човулаңына, сагыш-сеткилинге таарыштыр тып, эмнээшкынерни чорудуп турар чаңгыс демниг, найыралдыг, бот-боттарын деткижиш шыдаар, ажыл-ишке шудургу, кежээ, эвилең-ээлдек, хүндүлээчел, аныяк-чалыы, чаптанчыг коллективти хевирлеп тургузуп алганында эмчи Ондар Савинниң арга-дуржулганы, үлүг-хуузу улуг дээрзиниң бадыткалы деп бодаар мен.

Курортка чеде бээринге-ле, хүлээп алышкындан байдал билдине бээр. Даянгыштарлыг, шимченири берге кижиге аныяк

ажылдакчы Люба Санчаа чурттаарына таарымчалыг байдалды хала чокка дораан белеткеп берди. Эмчизинге кире бердим. Эмчини Урана Сүгеевна дээр болду. Эмчилер база чиктиг апарган үе-ле болгай бо. Кижилерниң арнынче көөр, эрге-дужаалын, дөргүл-төрелин, хар-назынын барымдаалаар хевир бар. Эскерип каар сен. Урана Сүгеевна ындыг

чүткүлдү шаңнап турар, кымнарыл ол? Алла Ондар, Белек-кыс Дыдый-оол, Стал-оол Сарыглар, Юра Монгуш-тур.

Кол корпустан ырак эвесте чаңгыс каът чаа туттунган бажында сауна, жемчүгтүг ванна ажылдап турар. Ында база бүгү таарымчалыг байдал бар. Ында Стал-оол Сарыглар ажылдап турар. Кайгамчык эмнээр, ты-

зызыксыг ванна болду.

Курорт дузалал ажыл-агыйлыг, ында хой, өшкү, инек, хаван, дагааны тудуп, курортту эът, сүт, сметана, кефир, творог-биле хандырып турар. Бо час кадында сүттүг шай, кефир, творогту ижи-чип турдувус. Огороду база бар. Ооң ажылдакчызы Мария Васильевна Хертек ногааларны өстүрүп, белеткел ажылын чорудуп турар чорду. Дузалал ажыл-агыйының турумчуп быжыга бергени — удуртулганың чогаадыкчы ажылы, ында коллективтиң кызымак, бергелерге торулбас шудургу ажылы-дыр. Курорттун столоваязынын, библиотеказынын ажылы база эки. Корпустун каът бүрүзү кезээде арыг-силиг, ийги каътты Мария Васильевна арыглап ту-

бар деп идегээр апар. Ажылчын коллективтиң төлевир табелин курорттун бухгалтериязы үезинде, кижичи бүрүзүнүң үндүргөн күш-шыдалына дүүштүр, суббота, улуг-хүнүн барымдаалап кирип-ле турар чүве ыйнаан. Кайы хире ажылдаан сен, ол хирени сагыжыңга чедир ап турар болзунза, холун туттунгур, тура-сорууң күштүг, сагыш-сеткилиң сергек, ажыл-херээң чогуңгур болур-ла болгай.

Чүүлүмнү чаагай күзээшкыниг одуруглар-биле доозайн. Чалыы эмчи Санчывт оглу Чаартыкчы бодалдары байып бүтсүн! Аныяк-чалыы коллективтиң Ажыл-херээ аялажып чогуп турзун!

Дудаа ООРЖАК, күш-ажылдың хоочуну.

Курорт болгаш ооң ажылдакчылары

эвес. Дораан-на каяа, канчаар аараанын, канчаар эмнедип турганын, аарыгның угу-дөзүн айтырып шаг болур.

Эмчиниң айтышкыны-биле аңгы-аңгы эмниг-домнуг өрээлдерде эмнээшкынерни чорудуп турар оолдар, кыстарның топтуктомааныг, эвилең-ээлдек деп чүвези магалыг чорду. Мен бодум шимченип шыдавас, ээлбес-дүүлбес кижичи мунгарап чеде берген мен. Уруглар, оолдарның дузааргак, кижизин көргөш, дораан сеткил-хөңнүм сергеп, күш-шыдалым немежи, өөрүп эгелээн мен. «Сүзүк-биле сегир, сагыш-биле аарып» дигир ышкажыгай. Кижилерге буян-кежикти чедирип, кадык-шылды быжыглап, эптиг-ээлдек, кижизиг хамаарылгазы-биле аарыг кижилерге амыдыралче

бар деп идегээр апар. Ажылчын коллективтиң төлевир табелин курорттун бухгалтериязы үезинде, кижичи бүрүзүнүң үндүргөн күш-шыдалына дүүштүр, суббота, улуг-хүнүн барымдаалап кирип-ле турар чүве ыйнаан. Кайы хире ажылдаан сен, ол хирени сагыжыңга чедир ап турар болзунза, холун туттунгур, тура-сорууң күштүг, сагыш-сеткилиң сергек, ажыл-херээң чогуңгур болур-ла болгай.

Чүүлүмнү чаагай күзээшкыниг одуруглар-биле доозайн. Чалыы эмчи Санчывт оглу Чаартыкчы бодалдары байып бүтсүн! Аныяк-чалыы коллективтиң Ажыл-херээ аялажып чогуп турзун!

Дудаа ООРЖАК, күш-ажылдың хоочуну.

Дудаа ООРЖАК, күш-ажылдың хоочуну.

Төлээлекчилер палатазының депутатарының кичээнгейинге

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының чедиги хуралы 2003 чылдың июль 3-те 9.00 шакта Тыва Республиканың Чазак Бажының хуралдар залына болуп эртер. Бүрүткээшкин 8.00 шактан эгелээр.

Чедиги хуралдың хүн айтыры:

1. Тыва Республиканың Саналга палатазының оралакчы даргазының албан-дужаалына томуйлаашкын дугайында
2. Тыва Республиканың Саналга палатазының аудиторунун албан-дужаалына томуйлаашкын дугайында
3. "Тыва Республиканың Чазаның дугайында" Конституция хоойлузунун дугайында"
4. "Тыва Республиканың күрүнө өңүзүн эргелеп башкарының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында
5. "2003 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында
6. "2003 чылда Тыва Республиканың талазы-биле Девискээр орук фондузунун бюджетинин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында
7. "Тус черниң төлээлекчилер Хуралының депутаттың эрге-байдалының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга (2000 чылдың июнь 16-да, № 488 өскерилгелери-биле) өскерилгелер болгаш немелделер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында
8. "Муниципалдыг албан дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер болгаш немелделер кириеринин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында
9. Өске айтырыглар

КОНКУРСКА КИРЖИҢЕР

Тыва Республиканың Чазаа объектилер тудары-биле керээлиг ажилдар организациаларны тодарадыр талазы-биле конкурс комиссиязының хуралы кажан болурун моон мурнунда чарлаан, комиссия аңаа немей дараазында тудугларны чорударын чарлап тур.

1. Каа-Хем суурда ниити өөредилге школазы, оон смета өртээ мындыг:

а) школаның өөредилге блоктары — 72636,49 муң рубль, тударының хуусаазы 23 ай.

б) даштыкы четкилери болгаш чаагайжыдылганы — 19298,13 муң рубль, тудар хуусаазы 5 ай.

2. Туран хоорайда эмнелге комплекси, смета өртээ — 35313,18 муң рубль, тудар хуусаазы 15,2 ай.

3. Республиканың өкпе аарыг диспансеринге немей

тудуг, смета өртээ — 10458 муң рубль, конкурс комиссиязының хуралы 2003 чылдың июнь 19-тан 2003 чылдың июнь 26-же сонгаарлаткан.

Конкурска киржир чагылар кириерин 2003 чылдың июнь 25-те 14.00 шакта соксадыр.

Конкурс талазы-биле бүгү айтырыгларны билип алыры-биле ТР-ниң Чазаның капитал тудуг эргелелиниң бүдүрүлгетехниктиг болгаш сметакерээ килдистеринге кээр, оон адреси:

**Красноармейская кудумчузу, 76,
телефону 1-01-39, 3-24-04, комиссия
секретарының телефону 3-46-43.**

АБИТУРИЕНТИЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүнө комитети ортумак болгаш тускай билигилгил оолдарны болгаш кыстарны парлалганың Москвада күрүнө университетинге бюджеттен хандыра өөредилгеже чалап тур. Чедип алыр мергежилдери: хаптаар бүдүрүлгениң технологиязы болгаш дизайн, полиграфия машиналары болгаш автоматчылган комплекстер (хүндүс өөренир).

Парлалганың Москвада күрүнө университети болза чуртка полиграфия кадрлары белекээр талазы-биле Россия Федерациязында дээди өөредилге чери болур.

Тайылбыр алырда, Кызылда Красноармейская кудумчузу, 100 бажында № 1 кабинетке кээр азы 3-34-79 телефонче долгаар.

АККРЕДИТАЦИЯГА КИРЖИҢЕРИ

Тываның Кааилы албанының дыңнадыры болза күрүнө стандарттарына болгаш техниктиг негелделерге дүүшпес этилдиг спиртти, арага болгаш спирт холуктуг продукцияны Россия Федерациязының хоойлужудулгазына дүүштүр хурааткан азы хавырткан юридиктиг албан черлеринин болгаш хууда кижилерниң аккредитациязын Россияның федералдыг өңү фондузу чорудуп турарын дыңнатты.

Маңаа холбаштыр Россияның федералдыг өңү фондузунун Сибирьде өңү салбыры аккредитацияга киржир чагыгларны болгаш документилерни хүлээп ап турар.

Тайылбыр алыр телефону: 1-17-43.

Дүнзенмаа Сувановна ОСКАЛ-ООЛ

Тыва Республиканың Чазаа 2003 чылдың июнь 17-де үр болгаш аар араанының соонда, 83 харлында кайгамчык кижиге Дүнзенмаа Сувановна Оскал-оолдун мөчээни ханы кажыдал-биле дыңнадып тур.

Дүнзенмаа Сувановна Оскал-оол 1921 чылдың октябрь 1-де Танды районунун Элегес суурга төрүттүнген. Ол Тываның хөгжүм-шии театрының баштайгы артистеринин бирээзи. 1936 чылдан ук театрың артизи болгаш ыраажызы бооп ажылдап турган. Берге чылдарда театры организастап, бут кырынга тургузуп турар үеде, Ада-чурттуң Улуг дайынын чылдарында ол бодунун өөрү-биле кады республиканың барык бүгү кожууннарына барып, концерттерни чоңга дараалгаткан. Ол үениң тыва көрүкчүлери ону эки билер: онза чараш кыс, "Дөңгүр-оол" деп шииге, "Хайыраан ботка" Уран-ның ролун ойнаан, оон онзагай эвилең, чараш үнү көрүкчүлери кайгадып турган.

Дүнзенмаа Сувановна бүгү делегейге сурагжаан. Совет Эвилелиниң Улустун артизи Владимир Базыр-оолович Оскал-оолдун кадайы, тыва цирк

Ш.Д.Ооржак, Д.К.Х.Ооржак, В.М.Оюн, А.В.Брокерт, Ш.В.Кара-оол, И.Н.Товарищтай, А.Т.Конгар, В.В.Вусатый, С.В.Никонов, В.И.Лавриненко, А.Б.Свинцов, Д.Д.Ооржак, Р.С.Баян, Д.-С.Б.Яндак, В.С.Очур-оол, Н.Б.Алдачи, К.А.Мастык-оол, Г.Ч.Ширшин, М.М.Фирсов, С.П.Аренин, Л.С.Эрдыниева, Ш.С.-К.Куулар, Л.Ш.Ондар, Э.А.Данзын, П.А.Морозов, Э.Д.Байыр-оол, В.О.Ооржак, В.И.Канзай, Л.С.Монгуш, С.Н.Сапова, А.А.Язев.

Кара-Кат Адыгбайович ООРЖАКТЫҢ 1997-1998 өөредилге чылында Чыргак ортумак школазын доосканы сериязы А 3266565 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдалааш, ону күш чок деп санаар.

"Шын" солунну дамчыштыр

Бистиң ачавыс күш-ажылдың хоочуну Ширнен Булат Булчуновични сөөлгү орукче үдээринге биске моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирип, бистин ажыг-шүжүүвүстү деңге үлешкен Тере-Хөл кожуун чагыргазының даргазы А.С.Санчатка, акыларывыс Г.Б.Санчаага, Б.Артнаевке, Тес-Хем, Эрзинден келген төрелдеривиске, ачавыстың кады ажылдап чорааны күш-ажылдың хоочуннарына, төрелдеривиске, эш-өөрүвүске сеткиливистиң ханызындан четтиргенивисти илергейледивис.

Өөнүң ишти, уруглары.

Бистиң бьжыг чөленигивис, чуртталгавыстың чырыткызы, өөнүң иштинин ынак эжи, оглунуң хайыралдыг ачазы Борис Ондарович Мартыс-оол үр эвес арааш, эргим кижилеринден, анык назынындан, чырык өртемчиден чарлып чоруткан.

Бистиң ажыг-шүжүүвүстү үлежип, эргим киживисти сөөлгү орукче үдешкен Бора-Тайга суму чагыргазына, эмнелге, "Челээш" уруглар садының коллективтеринге, Кызылда бүгү төрелдеривиске, чаңгысклассчыларывыска, хөй санныг төрелдеривиске, эштеривиске, кожаларывыска четтиргенивисти "Шын" солунну дамчыштыр илереттивис.

Өөнүң ишти, оглундан.

Сүт-Хөл кожуунун өөредилге килдизи, өөредилге ажилдакчыларының профкомитеди килдистиң удуртукчузу Светлана Анзатовна Соскутка угбазы

Өнермаа Анзатовна
МИЖИТ-ДОРЖУНУҢ

үр арааш мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

Мөңгүн-Тайга кожуун чагыргазы, кожуунун Тус чер хуралы кедээ ажил-агыйның хоочуну, мал аарыглары-биле демисел чорудар станцияның эмчизи, кожуунун чагырга даргазының социал политика талазы-биле оралакчысы Ульяна Байыр-ооловна Монгуштуң ачазы

Байыр-оол Хомушкүевич
ЧҮЛДҮМ-СУРУНУҢ

үр эвес арааш, 2003 чылдың июнь 20-де мөчээни-биле ажы-төлүңге, чок кижилеринге, төрелдеринге ханы кажыдалды илередип тур.

КӨДЭЭ СУУРДА КЕЖЭЭ

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ чуруу.

ШЫН

e-mail:shyn@tuv.ru

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва
Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш,
С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35,
кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз — 1-18-10,
компьютер төвү — 1-03-90, культура, өөредилге килдизи — 1-03-88,
чагаа килдизи — 1-03-87, кедээ ажил-агый, үлетпүр килдистер —
1-17-09, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар:
3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7949. Чагыг 71.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл
ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация
чепсектеринин талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазына контроль
болгаш бүрүткелениң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация
күркүмтединин типографиязына парлаан. (Кызыл, Шетинзин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыгнан саннары болгаш
өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 71 (16682)

2003 чылдың
ИЮНЬ 26,
четверг

Ат салган шагы 17.00
Садар өртээ 3 рубль.

Чазак Даргазының ажил-албаны

БОТТУГ ШИНЧИЖЕ КИРГЕН

Москваже ажилчын сургакчылаашкынындан эеп келгеш, Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шериг-оол Ооржак Межпромбанкының эргелекчизиниң оралакчызы Алексей Мельников-биле база Ленгидроречтранс төлевилел институтунун төлээзи Адам Рябковец-биле Кызыл-Саяногорск суг оруунун тудуунун айтырыгларын чугаалашкан.

Республикага суг оруунун эргежок чугулазы шагда-ла билдинип келген: амдыгаа дээр Тыва кады-кожа регионнар-биле авторук дузазы-биле харылзажып турар. Элегес-Аксында кокстуг хөмүр-даш чыдымын казып тываның дугайында дугуржулганы Межпромбанк-биле кылып, аңаа ат салган соонда, суг оруунун тудуунун төлевилели боттук шинчиже кирген. Адам Рябковецтин дыңнатканын езугаар алырга, амгы үеде Енисейнин 180 дугаар километринде участокту чурукка тырттырган, сугнуң тереңин хемчээр 42 постуну ажыткан, ынчангаш бо чылдың төнчүзүнде тудуунун төлевилээшкини доостур хире.

Ленгидроречтранстың специалистериниң санап үндүргени-биле алырга, хөмүр-дашты паром-биле Саян-Шушенск суг шыгжамырынга чедиргеш, а оң соонда буксирлер-биле Джой хемге чедир сөөртүр, а оон ыңай автомашиналар-биле Аскиз демир-орук станциязынга чедирер. Кыжын чүгле автомобильдерни ажыглаар. Шак ынчалдыр чыл дургузунда 3-5 млн. тонна чүктү үндүр сөөртүр. Специалистерниң санап турары-биле алырга, ындыг чүүл республикага эвээш эвес орулганы бээр, чүл дизе делегей рыногунда кокстуг хөмүр-даштын өртээ аажок улуг.

Алимаа МОНГУШ.

Ажил-агыйжы ужуражылга

ДЕМНЕЖИЛГЕЖЕ ЧАЛАЛГА

Бурунгу хүн, июнь 24-те, Кызыл хоорайның чагырга даргазы Д.К. Донгак республиканың парлалга болгаш электроннуг массалыг информация чепсектериниң төлээлери-биле ажил-агыйжы ужуражылганы эрттирген. Ооң ажылынга ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчусу Д.Д. Ооржак киришкен.

Ужуражылганың кол темазы – Кызылдың үндезилетинип тургустунганындан бээр 90 чыл оюнга белеткел ажилдары, ол хемчеглерниң күүселдезинге массалыг информация чепсектериниң ролу болгаш киржилгези.

Дмитрий Калчановичиниң чугаалап турары-биле алырга, бо хүннерде 5-5 ажилчын болгаш контроль бөлүктөр тускай план езугаар ажилдап эгелей берген. Оларның аразынга боттандыраар ажилдарның хуваалдазын чоруткан, харыылаар участоктарын тодараткан, ук айтырылга хамаарышкан чугааны хоорайның девискээринде турар бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организациаларның удуртукчулары-биле чорудуп эгелей берген. Бо чылын хоорайның кудумчуларынга, бажыңнарга, подъездилерге, чыгыг дамчыдар трассага септелге ажилдарын чорудар, ала-чайгаар тыптып

турар «черлик» рыноктарны өскээр көжүрери-биле найысылалдың аңгы-аңгы булуңарынга үш садыг рыноктарын тудар дээрзин мэр чугаалаан. «Ынчалзажок бүгү-ле чүүлдерни мэррия чааскаан күүседип шыдавас, маңаа хоорайжыларның киржилгези, деткимчези, билишкениниң чоруу негеттинер. Чонну чурттап турары бажыңнарының, подъездилериниң септелгезинче, чаагайжыдылга ажилдарынче эвилелдээри чугула. Маңаа силерниң деткимченерге идегеп турар мен» – деп, Д.К. Донгак чугаалаан.

Ужуражылганың үезинде журналистер ТР-ниң Чазанга, Кызыл хоорайның чагыргазынга ажыктыг санал-оналдарын, сүмелерин берген, салган айтырыгларынга допчу харыыларны Д.К. Донгактан, Д.Д. Ооржактан алган.

Бистиң корр.

Г.И. Принцевага «Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсырының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Өөредилге адырынга ачы-хавыязы болгаш үр чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тываның күрүне университетиниң литература кафедрасының эргелекчизи Галина Ивановна Принцевага «Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы
Кызыл хоорай, 2003 чылдың июнь 24, № 324

Ш. ООРЖАК.

Эң хөй чагыдылганы организастааны дээш

КӨРГҮЗҮГЛЕРИ ХООМАЙ ЭВЕС

Бо чылдың эгезинде республиканың кожууннарында, хоорайларында почта эргелелдериниң болгаш салбырларының ортузунга «Шын» солунун бирги чартык чылда чагыдылгазы дээш мөөрейни чарлаан турган. Аңаа Эрзинниң почтачылары үшкү шаңналдыг черни ээлеп, 600 рубль-биле шаңнатканнар. А Эрзин сумузунун почтачызы чон ортузунга эң хөй чагыдылганы организастааны дээш 500 рубль түңнүг тускай шаңналга төлөптүг болган.

Чоокта чаа ук шаңналдарны тыпсыры-биле сургакчылап чорааш, Эрзинниң кол почтачызы И.С. Дажинмай биле база почта салбырының кол бухгалтери Е.К. Намзырай-биле чүгле чагыдылгага хамаарыштыр эвес, а бүдүрүлге-биле холбашкан айтырыгларын чугаалаштывыс.

Бо бүдүрүлге чериниң республика солунунун чарлааны мөөрейге шаңналдыг черни ээлээни таварылга эвес. Харылзаа шугумунда 35 чыл ажылдап чоруур Екатерина Каюнова Намзырайның чугаалап турары-биле алырга, удуртулгага И.С. Дажинмайның келгени-биле база почта электрохарылзаадан аңгылашып, чон ортузунга бодунун ажылының арга-оруктарын чаартып, ачы-дуза чедирилгезиниң хевирлерин чоорту калбартып келгени-биле моон мурнунда карылгалыг ажылдап турган бүдүрүлге сөөлгү ийи чылда орулгалыг ажылдап эгелээн. Ооң бир көскү херечизи – почтаның материал-техниктиг баазаның быжыгып олурары. Төп удуртулгандан дилеп тургаш, Эрзинниң почтазы бичежек АЗС-ти саттырып алган, холушкак барааннар сайгарар садыглыг. Олардан болгаш өске-даа үндезиннерден кирген орулгалардан сумулар аразынга аргыжар, почта чедирер автомашинаны, принтер, ксерокс, компьютер дээн чижектиг нарын техниканы эвээш-бичелеп садып алган.

— Кожуунда ийи муң бичиле ажыг өреге бар. Июнь 20-ниң байдалы-биле алырга, ийиги чартык чылда «Шынны» 676 кижича чагыдып алган. Бирги чартык чылда ук көргүзүг 584 турган. Эрзин, Нарын, Бай-Даг, Мөрөн болгаш Булуң-Бажы сумуларда чагыдып алыкчыларның саны доктаамал өзүп олурар. Эрзинчилер солун, сеткүүл дээнде аажок улус, ынчангаш чон ортузунга таптыг тайылбыр ажылын чорудар чүве болза, «Шынның» тиражын оон-даа естүрүп болурунун бүгү-ле аргалары бар – деп, Ирина Семеновна чагыдылга талазы-биле байдалды допчулай чугаалай-дыр. Республика солуннарындан «Шынның», төптүүндөн – «АиФ»-тиң туруштары тус черде элээн быжыг дээрзин мында

ажылдап турар уруглардан билип алдым.

Кожуунун албан-организация черлеринде чагыдылга кампаниязынга хамаарылга кандыг янзылыын Е.К. Намзырайдан айтырдым. Канчаарга-даа шупту төлевирлер ооң холун дамчыштыр эртип турар чүве болганда, кайда, чүде, чеже чагыдылга барын ооң билири-даа ылаптыг.

— Акша-тегериниң шаа-биле боттарынга херек солун, сеткүүлдерни өй-шаанда чагыдып ап турар албан-организациаларның саны хөй. Ынчалза-даа бо чугула хемчегге шала чийик сеткилдиглерни база чок деп болбас. Эддепсинеринер-даа чадавас, ынчалза-даа ындыг албан черлериниң одуруунга

Улуг бухгалтер Е.К. Намзырай.

Почта харылзааның инструктору Алдын-Кыс Канзай, операция кассазының оператору Росина Балаа, улуг почтачы Ай-Суу Куулар.

чүнүң-даа мурнунда Эрзин кожуунун чагырга черин хамаарыштырып болур. Ооң бо чылгы чагыдылганы барык чок деп болур. Чамдык суму чагыргаларында байдал моон дээрдевес – деп, хоочун ажилдакчы чугаалай-дыр.

Эки үелерде, кажан «Шын» солунун тиражы 27 муң ажып, 30 муңга чоокшулаар чыгап турда, бистиң солунун чагыдылганының талазы-биле эрзинчилер хоомай эвес түннелдерлиг болуп келгеннер. Чурттакчы чон, өреге саны-биле Эрзинни хөй чоннуг Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Кызыл, Сүт-Хөл дээн чижектиг кожууннар-биле деңнээри бол-

дунмас-даа болза, бо хүннерде база хууда чагыдылгалыг кижилерниң саны мында кызырылбаан. Ооң көскү чижээ – парлалга үндүрүлгелеринге мында сонуургалдың улуу, тиражарның, талыйтыр эвес-даа болза, хүнден хүнче чоорту өзүп олурары. Бир чеже чоннун информастыг хандырылганынга улуг салдарны И.С. Дажинмай, Е.К. Намзырай дээн чижектиг тура-сорукур почтачылар чедирип турбааже.

А. АЛАШ.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.